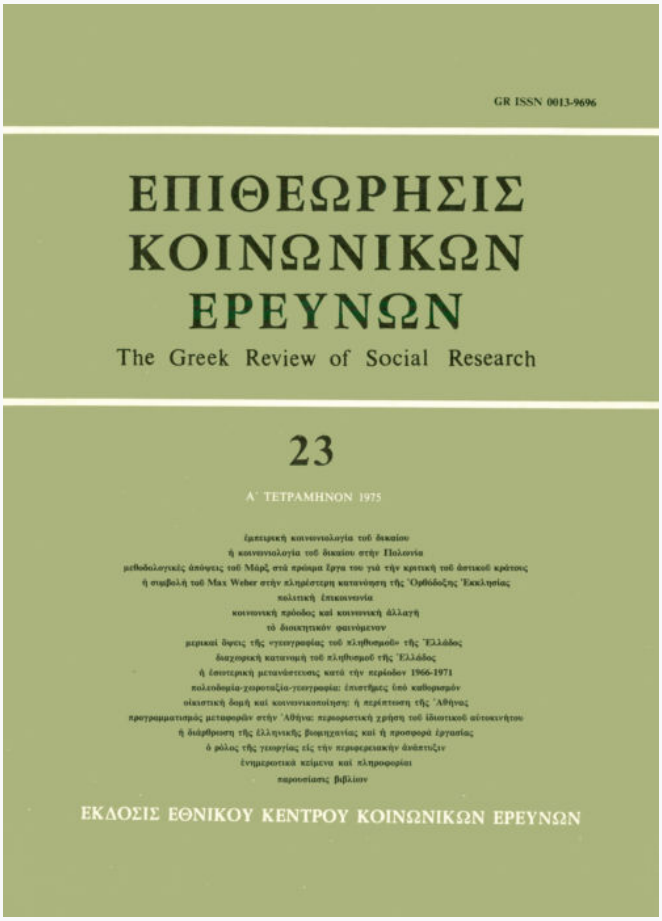
ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

The Greek Review of Social Research

Vol 23 (1975)

23 A'

Εμπειρική κοινωνιολογία του δικαίου

Adam Podgorecky, Γρ. Γκιζέλης

doi: 10.12681/grsr.474

Copyright © 1975, Adam Podgorecky, Γρ. Γκιζέλης

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0.

To cite this article:

Podgorecky, A., & Γκιζέλης Γ. (1975). Εμπειρική κοινωνιολογία του δικαίου. *The Greek Review of Social Research*, *23*, 2–15. https://doi.org/10.12681/grsr.474

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 29/03/2024 00:59:18

ἐμπειρικὴ κοινωνιολογία τοῦ δικαίου

τοῦ

Adam Podgórecky

Καθηγητοῦ Κοινωνιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βαρσοβίας

Μετάφραση:
Γρ. Γκιζέλη, Ph. D.

ὁ ὁρισμὸς τῆς κοινωνιολογίας τοῦ δικαίου

Ἡ κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου μπορεῖ νὰ μελετηθῆ ἀπὸ πολλὲς πρισματικὲς γωνίες. Νὰ θεωρηθῆ, δηλαδή, ὅτι εἶναι: α) ἕνας ἀπὸ τοὺς κλάδους τῆς Γενικῆς Κοινωνιολογίας (ἀμέσως δημιουργεῖται πρόβλημα ὡς πρὸς τὰ ποιὰ εἰδικὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα διαχωρίζουν τὴ μέθοδο τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Δικαίου ἀπὸ τὶς ἄλλες κοινωνιολογικὲς μεθόδους, καὶ ἐπίσης ὡς πρὸς τὸ ποιά μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ συνεισφορὰ τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Δικαίου στὴ Γενικὴ Κοινωνιολογία ποὺ χαρακτηρίζεται νέα καὶ εἰδική)· β) μιὰ σύγχρονη ἔκδοση γιὰ νὰ ἀντικατασταθῆ ἡ παλιά, ἐννοιολογικὰ ἀσαφὴς καὶ μεθοδολογικὰ ὕποπτη, Νομικὴ Ἐπιστήμη (αὐτὴ ἡ ἄποψη δημιουργεῖ τὸ ἐρώτημα ἂν ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου μπορεῖ νὰ ἀντικαστήση τὴ Νομικὴ Ἐπιστήμη χωρὶς νὰ ἐγκαταλειφθῆ ἕνα σημαντικὸ πεδίο ἔρευνας, ἡ ἀνάλυση, δηλαδή, τῶν βασικῶν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν ποὺ ἐνυπάρχουν στὸν νομικιστικὸ τρόπο σκέψεως καὶ λύσεως προβλημάτων)· γ) ἕνας ἀπόκρυφος καὶ παραπλανητικὸς ὅρος ποὺ ὑποτίθεται ὅτι καλύπτει μιὰ φαινομενικὰ νέα (σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν παραδοσιακὴ) μέθοδο μελέτης τῶν νομικῶν προβλημάτων, ἀλλὰ ποὺ στὴν πραγματικότητα εἰσάγει μόνο τοὺς κοινωνιολογικοὺς τρόπους ἔρευνας, οἱ ὁποῖοι εἶναι δευτερεύοντες γιὰ τοὺς βασικοὺς νομικοὺς κανόνες (σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση μπορεῖ νὰ ὑπάρξη μιὰ νόμιμη ἀντίδραση, δηλαδή, ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου εἶναι μόνο ἕνα βολικὸ καὶ μᾶλλον κενὸ σύνθημα ποὺ ἀποκαλύπτει ἀρκετὰ πρόσθετα καὶ βοηθητικά, ἀλλὰ ὁπωσδήποτε δευτερεύουσας σημασίας, μέσα διερευνήσεως τῆς παραδοσιακῆς προοπτικῆς τοῦ δικαίου).

Ποιά ἄποψη εἶναι μεθοδολογικὰ ἡ πιὸ ὀρθή; Ποιά ἄποψη εἶναι ἡ πιὸ κατάλληλη γιὰ τὴν ἐνασχόληση μὲ τρέχουσες ἐμπειρικὲς ἀνακαλύψεις; Ποιά ἄποψη ἐκφράζει καλύτερα τὴν βαθειὰ γνώση ποὺ γεννιέται μὲ τὶς ζωντανὲς συζητήσεις γιὰ τὰ βασικὰ προβλήματα τῶν νομικῶν ἐπιστημῶν;

Γιὰ νὰ δοθῆ ἀπάντηση σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα πρέπει νὰ ἐξετάσουμε μερικοὺς ὁρισμοὺς ποὺ ὑπάρχουν γιὰ τὴν Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου. Ὁ P. Selznick λέγει ὅτι «ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ σὰν μιὰ προσπάθεια ὄχι μόνο ταξινομήσεως ὅλων ὅσων γνωρίζουμε γιὰ τὰ φυσικὰ στοιχεῖα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ χρησιμοποιήσεως αὐτῆς τῆς γνώσεως γιὰ μιὰ συνειδητή, συνεχῆ ἐπιχείρηση, ποὺ κατευθύνεται ἀπὸ εἰδικοὺς στόχους καὶ ἰδέες».[1] Ὁ Selznick διακρίνει τρία στάδια ἀναπτύξεως τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Δικαίου: (1) τὸ πρωτόγονο στάδιο, (2) τὸ στάδιο τοῦ κοινωνιολογικοῦ

1. P. Selznick, «The Sociology of Law» εἰς *Law and the Behavioral Sciences*, L. Friedman, S. Macaulay (eds.), Indianapolis, Bobbs-Merrill, 1969, σ. 203.

τεχνίτου καὶ (3) τὸ στάδιο τῆς ἀληθινῆς ὡριμότητας, ὅπου «ὁ κοινωνιολόγος ξεπερνᾶ (χωρὶς νὰ τὸν ἀποδοκιμάζη) τὸν ρόλο τοῦ τεχνίτου ἢ τοῦ μηχανικοῦ καὶ σκοπεύει σὲ στόχους πιὸ ὑψηλοὺς καὶ σὲ καθοδηγητικὲς ἀρχὲς τῆς εἰδικῆς ἀνθρώπινης ὑποθέσεως ποὺ ἔχει σὰν ἀντικείμενο μελέτης».[1]

Ὁ J. Skolnick ἐξετάζει τὸ θέμα κάπως διαφορετικά: «Ἡ πιὸ σημαντικὴ ἐργασία γιὰ τὸν κοινωνιολόγο τοῦ δικαίου εἶναι ἡ ἀνάπτυξη θεωρίας ποὺ βασίζεται σὲ ἐμπειρικὲς μελέτες ποὺ ἀναφέρονται σὲ θεσμούς». Καὶ ἐπίσης: «Ἡ πιὸ σημαντικὴ συνεισφορὰ τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Δικαίου στὴν κοινωνικὴ θεωρία εἶναι ἐκείνη τῆς κατανοήσεως τῆς σχέσεως ἀνάμεσα στὸ νόμο καὶ τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση».[2]

Ὁ V. Aubert ὑποστηρίζει ὅτι ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου εἶναι μέρος μιᾶς γενικῆς ἐπιστήμης, δηλαδὴ τῆς Κοινωνιολογίας τῆς Ἐπιστήμης ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὸν εἰδικὸ νομικὸ τρόπο σκέψεως.[3] Ὁ Adam Podgórecki προτείνει τὸν ἀκόλουθο ὁρισμό: «Ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου ἔχει σὰν ἀντικείμενο ὄχι μόνο τὴν ἐγγραφή, σχηματισμὸ καὶ ἐπαλήθευση τῶν γενικῶν ἀλληλοσυσχετίσεων ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὸ δίκαιο καὶ τοὺς ἄλλους κοινωνικούς παράγοντες (τὸ δίκαιο θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθῆ σὰν μιὰ ἀνεξάρτητη ἢ ἐξαρτώμενη μεταβλητή), ἀλλὰ καὶ τὴν προσπάθεια δημιουργίας μιᾶς γενικῆς θεωρίας ποὺ θὰ ἑρμηνεύη τὶς κοινωνικὲς διεργασίες στὶς ὁποῖες ἐνυπάρχει τὸ δίκαιο· μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου συνδέεται μὲ τὸν ὄγκο τῆς κοινωνιολογικῆς γνώσεως».[4]

Αὐτοὶ οἱ ὁρισμοί, ὅπως ὅλοι οἱ ὁρισμοὶ στὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, ἀποβλέπουν στὸ νὰ συγκεντρώσουν τὴν προσοχὴ πάνω σὲ εἰδικὰ προβλήματα καὶ νὰ τονίσουν ὡρισμένες ἀπόψεις τῆς περίπλοκης κοινωνικῆς πραγματικότητας. Γι' αὐτό, αὐτοὶ οἱ ἄλλοι ὁρισμοὶ μπορεῖ νὰ θεωρηθοῦν σὰν μιὰ ἀκαδημαϊκὴ προσπάθεια νὰ περιληφθοῦν μέσα σ' ἕνα γενικὸ πλαίσιο τὰ διάφορα ἔργα εἰδικῶν ἐπιστημόνων ποὺ σκέπτονται καὶ ἀποφασίζουν γιὰ τὶς ποικίλες σχέσεις ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὸ νόμο καὶ τὴ δομὴ τῆς κοινωνίας.

Παρ' ὅλες αὐτὲς τὶς προσπάθειες «συλλήψεως τῆς ἔννοιας» τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Δικαίου, μία, κατὰ κάποιο τρόπο, νέα, ἐντελῶς διαφορετικὴ—ποὺ ὅμως ἔχει τὶς ρίζες της στὶς παραδοσιακὲς διαθέσεις—μέθοδος τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Δικαίου ἀναδύεται σὰν ἕνα μᾶλλον νέο πρότυπο ἔρευνας. Αὐτὴ ἡ προσπάθεια εἶναι φανερὴ σὲ διάφορες ἔρευνες, ἰδιαίτερα ὅμως σὲ μιὰ ἐμπεριστατωμένη ἰταλικὴ μελέτη (1965-1971) γιὰ τὴν ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης,[5] στὴν ὁποία ἀρκετὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῆς τῆς νέας μεθόδου διακρίνονται καθαρά: (α) ἕνα κοινωνικὸ θέμα μεγάλου ἐνδιαφέροντος ἀπετέλεσε ἀντικείμενο πλήρους, διεπιστημονικῆς ἀναλύσεως, (β) μιὰ κοινωνικὴ διάγνωση ποὺ καλύπτει μιὰ τεράστια ποικιλία προβλημάτων, θεμάτων καὶ ἀνοικτῶν ἐρωτήσεων ἔγινε, στὰ πλαίσια τῆς προσπάθειας νὰ περιγραφῆ, σὲ γενικὴ γλῶσσα, ἕνα πλῆθος διαδικασιῶν διαφόρων βαθμῶν καὶ κατευθύνσεων ποὺ ὅμως περικλείονται μέσα σ' ἕνα εὐρύτερο πλαίσιο, (γ) προκαθωρισμένες καὶ γενικώτερες ἐξηγήσεις ἐπροτάθησαν γιὰ νὰ εὑρεθοῦν οἱ αἰτίες τῶν ἀλληλοδράσεων ποὺ καταγράφηκαν καὶ περιγράφηκαν, (δ) τέλος, διατυπώθηκαν μερικὲς προτάσεις ποὺ ἔχουν τὸν χαρακτῆρα τῆς κοινωνικῆς λειτουργίας καὶ ποὺ ἀποτελοῦν μέρος αὐτῆς τῆς μελέτης.

Αὐτὴ ἡ προσπάθεια συμπληρώνει τὴν παλαιὰ ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ τονίση τὴν ἀνάγκη λύσεως προβλημάτων μεγάλου κοινωνικοῦ ἐνδιαφέροντος ποὺ εἶχαν παραμεληθῆ ἀπὸ τοὺς κλασικοὺς ἐπιστήμονες. Ἂν αὐτὴ ἡ προσπάθεια ἐπιτύχη, πολλὲς μεθοδολογικὲς δυνατότητες θὰ προκύψουν, μὲ τὴν μορφὴ ἑνὸς νέου συνδυασμοῦ τῶν παραδοσιακῶν κλάδων μορφώσεως.

Ἀντὶ νὰ ἀναζητοῦμε τὸν τέλειο ὁρισμὸ τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Δικαίου, προπαρασκευασμένο κατὰ ἕνα τρόπο ἀναλυτικό, ἂς λάβουμε ὑπ' ὄψη τὰ ἐπιτεύγματα ποὺ ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου ἔχει ἐπιτελέσει καὶ τὶς δυσκολίες ποὺ ἔχει ἀντιμετωπίσει μέχρι σήμερα. Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ προβλήματα εἶναι κυρίως μεθοδολογικοῦ χαρακτήρα. Μέχρι ποιοῦ βαθμοῦ ὅμως ἔχει ἐμπλουτίσει τὶς νομικὲς ἐπιστῆμες τὸ δίδαγμα ποὺ ἔχει ἐξαχθῆ ἀπὸ τὴν Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου; Μιὰ ἐλλειπτικὴ ἀπάντηση θὰ ἦταν στὴν ἀρχὴ κατάλληλη. Τὸ δίδαγμα ποὺ ἔδωσε ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου ἀποκάλυψε ὅτι ὁ παραδοσιακὸς νομικὸς συλλογισμὸς εἶναι περιωρισμένος ὅταν χρησιμοποιῆται σὰν κύριο «ἐργαλεῖο» καὶ ὄργανο στὴ λύση νομικῶν προβλημάτων. Ἐδῶ ὅμως γεν-

1. Op. cit., σ. 3.
2. J. Skolnick, «The Sociology of Law in America. Overview and Trends», Law and Society Supplement to Summer, 1965, issue of *Social Problems*, 4, 1965.
3. V. Aubert, *Sociology of Law* (mimeo), Oslo.
4. A. Podgórecki, *Sociologia Prawa*, Warszawa, 1962, σ. 15.

5. R. Treves, *The Administration of Justice in Italy* (A Sociological Survey) Varese, 1971 (mimeo). Ὁ J. Ben-David στὸ ἄρθρο του «How to Organize Research in the Social Sciences», εἰς *Daedalus* Spring 1973, Vol. 102 (2), κάνει ἀκριβῶς τὴν ἴδια παρατήρηση. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀνάλυσή μου, ἕνα ἀπὸ τὰ πρωταρχικὰ προβλήματα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν εἶναι ἡ ἔλλειψη ἀναγνωρίσεως ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ προβλήματα ποὺ ἐξετάστηκαν ἀπὸ τοὺς κοινωνικοὺς ἐπιστήμονες ἀπαιτοῦν μιὰ ἐκλεκτικὴ μέθοδο, ὅπως αὐτὴ τῆς κλινικῆς Ἰατρικῆς καὶ τῆς Μηχανολογίας. Σχετικὰ φαίνεται ὅτι πραγματικὰ ἔχει ὑπάρξει ὀπισθοδρόμηση ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ 1930, ποὺ στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες ἄρχισε ἡ μελέτη τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων. Ἐρευνητικὲς ἐργασίες, ὅπως ἡ *Recent Social Trends* ποὺ δημοσιεύτηκε τὸ 1934 σὰν ἀποτέλεσμα τῆς συνεργασίας ἐξεχόντων οἰκονομολόγων, πολιτικῶν ἐπιστημόνων καὶ κοινωνιολόγων, ἢ ἡ ἐργασία γιὰ τὸ φυλετικὸ πρόβλημα στὴν Ἀμερικὴ ποὺ ἔγινε μὲ τὴν καθοδήγηση τοῦ Gunnar Myrdal, οἰκονομολόγου ποὺ συνεργάστηκε μὲ κοινωνιολόγους, δὲν εἶχαν συνέχεια μετὰ τὸν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

νιέται ἕνα νέο πρόβλημα: ὁ καλούμενος νομικὸς συλλογισμὸς ποῦ βασίζεται; Ἡ ἀπάντηση, ἂν μπορῆ νὰ δοθῆ, εἶναι: ὁ νομικὸς συλλογισμὸς βασίζεται στὸν κοινὸ νοῦ καὶ ἰδιαίτερα στὶς νομικιστικὲς ἐπαγγελματικὲς ἱκανότητες. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ κοινὸς νοῦς, μὲ ὅλο τὸν σεβασμὸ ποὺ τοῦ ὀφείλεται, ἔχει περιωρισμένα ὅρια καὶ ὑποχωρεῖ πρὸ τῆς συστηματικῆς γνώσεως. Ἐπὶ πλέον, οἱ ἐπαγγελματικὲς ἱκανότητες τῶν δικηγόρων, ποὺ εἶναι μοναδικές, εἶναι ἐπηρεασμένες ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τοῦ ἐπαγγέλματος. Αὐτὲς οἱ ἐλλείψεις προκαλοῦν τοὺς μεγαλύτερους περιορισμοὺς στὴν παραδοσιακὴ χρήση τοῦ νομικοῦ συλλογισμοῦ. Ἀλλὰ ἂν ἐπικρατῆ αὐτὴ ἡ κατάσταση, ποιές νέες εἰδικώτερες κοινωνιολογικὲς μέθοδοι μποροῦν νὰ προσφερθοῦν γιὰ νὰ πλατύνουν, βαθύνουν καὶ ὀξύνουν τὴ διορατικότητά μας σχετικὰ μὲ τὴν περίπλοκη ὀργάνωση τῶν νομικῶν καὶ κοινωνικῶν διαδικασιῶν;

Γιὰ νὰ δοθῆ μιὰ πιὸ ἱκανοποιητικὴ ἀπάντηση σὲ αὐτὲς τὶς ἐρωτήσεις, χρειάζεται μιὰ ἐπισκόπηση τῶν διαφόρων μεθόδων ποὺ βοηθοῦν στὴν συμπλήρωση τῆς παραδοσιακῆς γνώσεως.

μέθοδοι κοινωνικο-νομικῆς ἔρευνας

Ὑπάρχουν πολλὲς μέθοδοι ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν στὴ μελέτη τοῦ προβλήματος τοῦ κοινωνικοῦ περιεχομένου τοῦ δικαίου ἢ τῆς νομιμότητάς του καὶ τῆς δεσμευτικῆς του δυνάμεως. Αὐτὲς εἶναι: ἡ ἱστορικοπεριγραφική, ἡ ἐθνογραφικὴ-συγκριτική, τοῦ ἐρωτηματολογίου καὶ τῶν συνεντεύξεων, τῆς ἀναλύσεως νομικοῦ ὑλικοῦ, ἡ μονογραφική, ἡ πειραματικὴ καί, τελικά, ἡ συγκριτική. Ἂς ἐξετάσουμε συνοπτικά—καὶ κατὰ τρόπο ἀντίθετο πρὸς τὴν κυριαρχοῦσα στὴ νομικὴ ἐπιστήμη μέθοδο τῆς ἀναλυτικῆς σκέψεως—τὶς πιθανές τους ἐφαρμογές.

ἡ ἱστορικοπεριγραφικὴ μέθοδος

Ἡ ἱστορικὴ μέθοδος, στὴν ἔρευνα τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Δικαίου, ὑποθέτει ἕνα διαχρονικὸ τρόπο μελέτης ποὺ πηγαίνει πίσω στὸ παρελθόν. Χρησιμοποιεῖ ἀποδεικτικὰ ἔγγραφα, ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἰδιωτικὰ καὶ ἐπίσημα ἀρχεῖα, ὑπομνήματα, δημοσιεύματα ποὺ ἔχουν καταγραφῆ σὲ κάθε τύπο γραφῆς, σφηνοειδῆ, ἱερογλυφικὰ ἢ σὲ σύμβολα ὅπως σφραγῖδες ἢ οἰκόσημα. Ἡ ἱστορικὴ μέθοδος ἀπαιτεῖ ἔμπειρη κριτικὴ ἀνάλυση τῶν πηγῶν, ἄμεση καὶ εὐθεῖα. Σὲ μερικὲς περιπτώσεις αὐτὴ ἡ μέθοδος μπορεῖ νὰ στερῆται ἀκριβείας. Σὲ ἄλλες μπορεῖ νὰ ἔχη πολὺ ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα.

Παραδοσιακὰ χρησιμοποιουμένη ἡ ἱστορικὴ μέθοδος, ὅταν ἐφαρμόζεται στὴ μελέτη τοῦ δικαίου, περιγράφει αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο τὸ νομικὸ θέσπισμα, αὐτὴ ἢ ἐκείνη τὴ θέση, αὐτὸν ἢ ἐκεῖνο τὸν θεσμό, στὴ μοναδική του ἱστορικὴ προοπτική. Ὅσο πιὸ πολλὰ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, τόσο πιὸ πολλὲς οἱ λεπτομέρειες ποὺ ἀποδίδουν τὴν ἰδιαίτερη ἰδιοσυγκρασία ἑνὸς νομικοῦ γεγονότος, τόσο πιὸ παραγωγικὴ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς τῆς μεθόδου.

Ἡ σύγχρονη παραλλαγὴ ποὺ θὰ μποροῦσε παραγωγικὰ νὰ χρησιμοποιηθῆ γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ δικαίου παίρνει ἕνα διαφορετικὸ μεθοδολογικὸ προσανατολισμό. Προσπαθεῖ νὰ συγκρίνη τοὺς τύπους τῶν κοινωνικῶν συστημάτων καὶ τὰ νομικὰ συστήματα ποὺ ἀντιστοιχοῦν σ' αὐτά.

Χωρὶς νὰ προχωρήσουμε σὲ λεπτομέρειες, ἀναφέρουμε ἁπλῶς ὅτι ὑπάρχουν τοὐλάχιστον τρεῖς βασικὲς σχέσεις μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν συστημάτων καθὼς καὶ τῶν νομικῶν συστημάτων ποὺ εἶναι προσαρτημένα σ' αὐτά:

1) ἀπαρχαιωμένα νομικὰ συστήματα (ὅταν οἱ κοινωνικὲς ἀνάγκες ξεπερνοῦν τὶς ἀκαμπτες παραδοσιακὲς ἀπαιτήσεις τοῦ νομικοῦ συστήματος),

2) κατάλληλα νομικὰ συστήματα (ὅταν οἱ κοινωνικὲς ἀνάγκες βρίσκωνται σὲ κάποια ἁρμονία μὲ τὴν ὁμάδα τῶν νομικῶν κατασκευῶν καὶ τύπων ποὺ συνθέτουν τὸ νομικὸ σύστημα σὰν σύνολο,

3) προοδευτικὰ νομικὰ συστήματα (ὅταν τὸ νομικὸ σύστημα εἶναι πιὸ ἀναπτυγμένο, πιὸ διαφωτιστικὸ ἀπὸ τὶς οἰκονομικὲς καὶ πολιτικοκοινωνικὲς καταστάσεις ποὺ ἀνθίστανται στὴ δημιουργική του πίεση). Βέβαια ἡ πραγματικὴ κατάσταση εἶναι πάντοτε πιὸ περίπλοκη. Γενικὰ (ὅπως ἀναφέρει σχετικὰ ὁ I. Raz) τὰ νομικὰ συστήματα εἶναι πρόσκαιρα διότι ἀλλάζουν συνεχῶς. Νέοι νόμοι διαρκῶς θεσπίζονται καὶ μερικοὶ νομικοὶ τύποι χάνουν τὴ δεσμευτική τους δύναμη (θὰ ἦταν ἴσως καλύτερα ἂν μιλούσαμε γιὰ νομικὰ συστήματα «ποὺ πηδοῦν» ἢ «δονοῦνται» συνεχῶς, καὶ συνεπῶς ἀλλάζουν καὶ τὸ πεδίο δράσεώς τους καὶ τὸ περιεχόμενο).

Αὐτὴ ἡ νέα ἄποψη προσφέρει μιὰ μεγάλης ὁλκῆς θεωρητικὴ προοπτική, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ διαφωτίση τὸ μέχρι στιγμῆς σκοτεινὸ γενικὸ πρόβλημα: κάτω ἀπὸ ποιές συνθῆκες μπορεῖ ἕνα νομικὸ σύστημα νὰ υἱοθετηθῆ ἀπὸ ἄλλα κοινωνικὰ συστήματα; Δὲν ὑπάρχουν μόνο τεχνικοὶ νεωτερισμοί· νομικὲς ἰδέες, νομικοὶ τύποι καὶ κατασκευὲς μποροῦν ἐπίσης νὰ θεωρηθοῦν σὰν κοινωνικοὶ νεωτερισμοί. Σημεῖα τοῦ γερμανικοῦ δικαίου (ἰδίως τὸ μέρος ποὺ συνδέεται μὲ τὸν ἀστικὸ ἐποικισμὸ) υἱοθετήθηκαν ἀπὸ τοὺς Πολωνούς.[1] Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τῶν ξένων νομικῶν συστημάτων υἱοθετήθηκαν ἐπειδὴ χρειάζονταν. Εἶχαν λειτουργικότητα καὶ συμφωνοῦσαν μὲ τὶς νέες κοινωνικὲς καὶ οἰκονομικὲς τάσεις. Μετὰ τὸν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ἡ Ἰαπωνία (ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀστικὸ δίκαιο ποὺ εἶχε δανεισθῆ ἀρχικὰ ἀπὸ τὴ

1. W. Wasjutynski, «Origins of Polish Law, Tenth to Fifteenth Centuries» εἰς *Polish Law throughout the Ages*, W. J. Wagner (ed.), Stanford: Hoover Institution Press, 1970, σ. 62-63.

Γερμανία καὶ τὴ Γαλλία) δανείσθηκε καὶ υἱοθέτησε τὸ ἀμερικανικὸ συνταγματικὸ δίκαιο.

Ὅλα αὐτὰ τὰ «ταξίδια», οἱ «μεταφυτεύσεις», οἱ ἐκούσιες καὶ οἱ ἀκούσιες προσαρμογὲς γίνονται καλύτερα ἀντιληπτές, μὲ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ πιὸ ἐπεξεργασμένου σχήματος τῆς κοινωνικοϊστορικῆς σκέψεως. Μόνο ἔτσι οἱ κατευθύνσεις καὶ οἱ αἰτίες τοῦ κύματος τῶν νομικῶν μεταρρυθμίσεων μποροῦν νὰ κατανοηθοῦν καλύτερα· ὄχι σὰν ἐπίδραση ἑνὸς θεσμοῦ πάνω σ' ἕναν ἄλλο ἢ τῆς σκέψεως ἑνὸς νομικοῦ φιλοσόφου σ' ἄλλον, ἀλλὰ σὰν μιὰ ἀμοιβαία καὶ ἀλληλοσυμπληρούμενη ἀνταλλαγὴ νομικῶν μεταρρυθμίσεων καὶ ἰδεῶν. Ἐπίσης ὡρισμένα ἀπροσδιόριστα καὶ ἀνεπιθύμητα ἀρνητικὰ ὑποπροϊόντα αὐτῶν τῶν ἀνταλλαγῶν θὰ μποροῦσαν νὰ γίνουν καλύτερα ἀντιληπτά. Μερικὰ στοιχεῖα ἑνὸς υἱοθετηθέντος τελευταῖα νομικοῦ συστήματος, ποὺ ἦσαν προσαρμοσμένα στὸ «πατρικὸ» κοινωνικὸ σύστημα θὰ μποροῦσαν νὰ θεωρηθοῦν περίεργα, ξένα καὶ μὴ ἀποδεκτὰ ἀπὸ μερικὰ μέλη τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος ποὺ τὰ δέχεται, γιατὶ δὲν φέρουν τὴ σφραγῖδα τῶν παραδοσιακὰ ἀποδεκτῶν θεσμῶν.

Αὐτὴ ἡ ἄποψη ἐξηγεῖ ἐπίσης γιατί μερικὰ νέα νομικὰ συστήματα ἢ τὰ στοιχεῖα τους, ἂν καὶ λογικὰ καὶ ἴσως ἐντελῶς λειτουργικά, ἀπορρίπτονται μὲ μανία, σὲ ἀντίθεση πρὸς ὅλα τὰ λογικὰ ἐπιχειρήματα. Δὲν ἔχουν τὸ «χάρισμα» τοῦ παραδοσιακοῦ ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ δικό τους ἐθνικό, κοινωνικὸ καὶ ἱστορικὸ ὑπόβαθρο. Ἡ παρουσία ἢ ἡ ἀπουσία αὐτοῦ τοῦ εἰδικοῦ «χαρίσματος» εἶναι ἕνα πρόσθετο, ἀνεξάρτητο στοιχεῖο ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἀνιχνευθῆ ἱστορικὰ καὶ ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ μετατρέψη τὴν κοινωνικὴ συμπεριφορὰ τῶν μελῶν ἑνὸς δεδομένου κοινωνικοῦ συστήματος κατὰ τρόπο οὐσιώδη.

ἡ ἐθνογραφικὴ-συγκριτικὴ μέθοδος

Αὐτὴ ἡ μέθοδος μοιάζει κάπως μὲ τὴν ἱστορική. Συνίσταται στὴ μελέτη τῶν φαινομένων τῆς συμπεριφορᾶς διαφόρων πολιτισμικῶν συστημάτων στὶς λεγόμενες πρωτόγονες κοινωνίες. Οἱ σύγχρονες ἐκπολιτισμένες κοινωνικὲς σχέσεις εἶναι ἐξαιρετικὰ σύνθετες, ἐνῶ οἱ ὀνομαζόμενες πρωτόγονες κοινωνίες πολλὲς φορὲς παρέχουν εὐκαιρίες γιὰ τὴν παρατήρηση νομικῶν ἀλληλοδράσεων ποὺ ἔχουν τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἐργαστηριακῆς ἁπλότητας. Ἐπειδὴ οἱ ἔρευνες στὶς ὁποῖες χρησιμοποιεῖται ἡ ἐθνογραφικὴ μέθοδος συνήθως διεξάγονται σὲ περιοχὲς ποὺ ἔχουν πολιτισμικὰ συστήματα (cultures) διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ πολιτισμικὰ συστήματα τῶν ἐρευνητῶν, τὰ δεδομένα πρέπει νὰ διασταυρώνωνται μὲ ὅσο τὸ δυνατὸ περισσότερα μέσα. Ἡ τεχνικὴ τῆς παρατηρήσεως διὰ τῆς συμμετοχῆς εἶναι ἀναπόφευκτη, γιατὶ ἔπειτα ἀπὸ ἕνα μικρὸ διάστημα ἔρευνας ἐπιτρέπει στὸν μελετητὴ νὰ ταυτίζεται λίγο-πολὺ μὲ τὸ ὑπὸ μελέτη πολιτισμικὸ περιβάλλον. Τότε, χάνει τὴν κοινωνικὴ ἀπόσταση ποὺ τὸν χωρίζει ἀπὸ τὰ προβλήματα (συχνὰ καὶ τὴν ἱκανότητα νὰ τὰ κατανοῆ) κι ἔτσι ἀποκτᾶ—ὅσο τοῦ ἐπιτρέπει ὁ ρόλος του σὰν ἀνθρωπολόγου—μεγαλύτερη ἱκανότητα κατανοήσεως.

Τί κερδίζει ἕνας ἐπιστήμονας, ποὺ ἔχει υἱοθετήσει τὶς ἀπόψεις τῆς Νομικῆς Ἐπιστήμης, ἀπὸ ἀνθρωπολογικὴ σκοπιά; Τουλάχιστον δύο νέες γνωστικὲς διαστάσεις μποροῦν νὰ ἀποκτηθοῦν. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ ἀναγνώριση τοῦ περιωρισμένου κύρους τῶν γενικὰ ἀποδεκτῶν νομικῶν ὁρισμῶν· ἡ δεύτερη εἶναι ἡ ἀναγνώριση τοῦ σχετικὰ περιωρισμένου κύρους τοῦ ἴδιου τοῦ νόμου.

Οἱ παραδοσιακοὶ δικηγόροι τείνουν (καὶ ἂν ἀκόμη δὲν συμφωνοῦν στὶς λεπτομέρειες) νὰ θεωροῦν ὅτι τὸ δίκαιο ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐπίσημους νομικοὺς κανόνες δημοσιευόμενους ἀπὸ νόμιμες ἀρχὲς καὶ περιβαλλόμενους μὲ τὴν ἐξουσία τῶν ποινικῶν κυρώσεων μὲ τὴν ὁποία ἐπιβάλλουν τὴ συμμόρφωση πρὸς αὐτούς. Ὑπάρχουν πολλὰ ἀδύνατα σημεῖα σ' ἕνα ὁρισμὸ αὐτοῦ τοῦ τύπου· π.χ. τί σημαίνει «ἐπίσημος κανόνας»; ποιές ἐξουσίες εἶναι νόμιμες; ποιές ποινικὲς κυρώσεις ἀναγνωρίζονται σὰν νομικές (τυπικές, ἄτυπες);

Ἂς ἀφήσουμε κατὰ μέρος τὶς αἰώνιες συζητήσεις ποὺ ἀναφέρονται σ' αὐτὲς τὶς ἐρωτήσεις καὶ ἂς δείξουμε, ἀντίθετα, ὅτι οἱ ἀνθρωπολογικὲς μελέτες ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ ἄτυπο (ζωντανὸ) δίκαιο λειτουργεῖ ἀκόμη καὶ ἐκεῖ ποὺ οἱ ὀνομαζόμενες νόμιμες ἀρχὲς δὲν ὑπάρχουν. Κατὰ τὴν ἀπουσία αὐτῶν τῶν ἀρχῶν, φαινόμενα ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ ὁρισθοῦν ἀπὸ ἕνα παρατηρητὴ τοῦ δεδομένου πολιτισμικοῦ συστήματος σὰν νομικοὶ κανόνες χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸν λαὸ ποὺ θεωρεῖ ὅτι αὐτὰ τὰ φαινόμενα ἔχουν τὸ κῦρος τοῦ νόμου. Δημιουργοῦν συμπεριφορὰ ποὺ σ' ὅλες τὶς πολιτισμένες κοινωνίες ὁρίζεται σὰν «νόμιμη» καὶ περιβάλλονται ἀπὸ θεσμοὺς ποὺ σύμφωνα μὲ τὶς γενικὲς ἀρχὲς θὰ μποροῦσαν ἐπίσης νὰ κληθοῦν νομικοὶ θεσμοί.

Ἔτσι τὸ πλῆθος τῶν ἀποδείξεων ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὶς ἀνθρωπολογικὲς μελέτες δείχνει—σὲ ἀντίθεση πρὸς τὶς ὑπάρχουσες θεωρητικὲς ἀπόψεις—ὅτι ὁ νόμος θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρχη καὶ νὰ λειτουργῆ χωρὶς τὸ χαρακτηριστικὸ ποὺ φαίνεται ἀπόλυτα ἀναγκαῖο: ὑποχρεωτικὲς ποινικὲς κυρώσεις ὑποστηριζόμενες ἀπὸ νόμιμες ἐξουσίες. Περιληπτικὰ ἀναφέρεται ὅτι οἱ ἀνθρωπολογικὲς μελέτες ὑποστηρίζουν (μὲ ἀποδείξεις ποὺ συγκεντρώθηκαν ἀπὸ διάφορες κοινωνίες) τὴ θέση ποὺ ἐνωρίτερα διατυπώθηκε ἀπὸ τοὺς L. Petrazycki[1] καὶ E. Ehrlich[2] σχετικὰ μὲ τὶς βιομηχανικὲς κοινωνίες.

1. L. Petrazycki, *Law and Morality*, Cambridge, Mass., Harvard Univesity Press, 1955.
2. E. Ehrlich, *Fundamental Principles of the Sociology of Law*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1936.

Σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη τῶν J. Petrazycki (ἐνορατικὸ δίκαιο) καὶ τοῦ F. Ehrlich («ζωντανὸ» δίκαιο), τὸ δίκαιο θὰ μποροῦσε νὰ κατανοηθῆ καλύτερα μὲ ἕνα ὁρισμὸ μέσα στὸν ὁποῖο περικλείεται τὸ δίκαιο σ' ὅλη τὴν ἔκταση τῆς πραγματικῆς του λειτουργίας κι ὄχι μόνο στὴν ἔκταση τὴν ἐπίσημα περιγραφόμενη. Αὐτὸς εἶναι ὁ πυρήνας τοῦ πρώτου μαθήματος ποὺ ἐμφανίζεται ὅταν ἡ ἄποψη διευρύνεται μὲ τὴν ἀνθρωπολογικὴ μέθοδο.

Μιὰ δεύτερη διάσταση εἶναι ἐπίσης βασική. Ἀρκετὲς ἐμπειρικὲς ἀνθρωπολογικὲς μελέτες ποὺ ἔγιναν π.χ. ἀπὸ τοὺς P. Bohannan,[1] U. Goldschmidt,[2] M. Gluckman,[3] ὅπως ἐπίσης τὰ ἀποτελέσματα μιᾶς μελέτης ἀπὸ τὸν Pyong-Choon Hahn[4] ποὺ βρίσκεται στὸ μεταίχμιο μεταξὺ ἀνθρωπολογικῆς ἔρευνας καὶ ἔρευνας τῆς κοινῆς γνώμης, ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ δίκαιο ἔχει περιωρισμένη ἐπίδραση πάνω στὴν ἀνθρώπινη συμπεριφορά. Ὅταν ἀναλύεται ἡ ἀμοιβαία ἐπίδραση ὅλων τῶν πιθανῶν κινήτρων, γίνεται φανερὸ ὅτι κίνητρα ποὺ ἔχουν αὐστηρὰ νομικὸ χαρακτῆρα διαδραματίζουν ἕνα ἀρκετὰ περιωρισμένο ρόλο. Σ' ὅλες ἐκεῖνες τὶς κοινωνικὲς καταστάσεις ὅπου τὰ μέλη μιᾶς ὁμάδας ἀσχολοῦνται μὲ πολλὲς πρόσθετες δραστηριότητες ποὺ ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ σὲ ἄλλες, ἐκτὸς τῆς πρωταρχικῆς, ὁμάδες, οἱ σχέσεις ποὺ ὑπάρχουν μέσα στὴν πρωταρχικὴ ὁμάδα ἐπηρεάζονται ἀποφασιστικὰ ἀπὸ τὴν ἀνατροφοδότηση ποὺ παρέχουν οἱ σχέσεις ἐκτὸς τῆς ὁμάδας.

Οἱ πολλαπλὲς σχέσεις τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας μεταβάλλουν καὶ περιορίζουν αὐτὸ τὸ πρότυπο τῆς συμπεριφορᾶς ποὺ κυριαρχεῖ στὶς ἀπρόσωπες βιομηχανίες καὶ ὀρθολογικὲς κοινωνίες. Σ' αὐτὲς τὶς κοινωνίες, τὰ ἄτομα αἰφνίδια, τυχαῖα ἢ μὲ προσωπικὲς ἀποφάσεις ποὺ μποροῦν ν' ἀλλάζουν συνέχεια, ἀσχολοῦνται μὲ νομικὲς σχέσεις, συμπεριφέρονται σύμφωνα μὲ πρότυπα ποὺ προέρχονται ἀπ' αὐτές, καὶ ἀποδεσμεύονται κατὰ τρόπο ποὺ εἶναι ὡρισμένος ἀπὸ πρίν. Τότε ἐξαφανίζονται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ σκηνή. Αὐτὸς ὁ τύπος συμπεριφορᾶς δὲν εἶναι δυνατὸς στὶς κοινωνίες ποὺ χαρακτηρίζονται ἀπὸ πολλαπλὲς σχέσεις ποὺ δημιουργοῦν οἱ δεσμοὶ μὲ πολλαπλὲς ἀλληλοσυσχετιζόμενες κοινωνικὲς ὁμάδες. Σ' αὐτὲς τὶς κοινωνίες τὸ πρότυπο ἑνὸς εὐπρεποῦς (ἢ ἑνὸς «λογικοῦ») ἀνθρώπου ἀναδύεται σὰν ἕνα μοντέλο ποὺ εἶναι πιὸ λειτουργικό—ἀπὸ τὴν ἄποψη ἑνὸς καταλλήλου ἐργαλείου ποὺ ὑποτίθεται ὅτι λύνει τὶς κοινωνικὲς συγκρούσεις καὶ ἐπίσης ρυθμίζει τὶς κοινωνικὲς σχέσεις—ἀπὸ τὸ περιωρισμένο, ἀποκομμένο, λογικό, ἐλεύθερο, ἀπρόσωπο, μοντέλο τοῦ νομιμόφρονος πολίτου. Καὶ ὅπως ὁ Macaulay ἔχει ἀποδείξει, χρησιμοποιώντας τὸ παράδειγμα τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων μεταξὺ τῶν ἐπιχειρηματιῶν στὴν πιὸ προχωρημένη τεχνολογικὰ βιομηχανικὴ κοινωνία, σ' αὐτοὺς τοὺς ἐπαγγελματικοὺς κύκλους, δὲν κυριαρχεῖ τὸ πρότυπο τῶν νομιμοφρόνων πολιτῶν, ἀλλὰ τὸ πρότυπο τοῦ εὐπρεποῦς ἀνθρώπου, ποὺ φαίνεται τόσο τυπικὸ στὶς καλούμενες πρωτόγονες κοινωνίες.[5]

Ἡ ἀνθρωπολογικὴ προοπτικὴ προσφέρει ἕνα πρόσθετο πνευματικὸ «ἐργαλεῖο» ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι χρήσιμο γιὰ τὶς νομικὲς ἐπιστῆμες: καθορίζει κριτήρια ποὺ κάνουν δυνατὴ τὴν ταξινόμηση τῶν κοινωνιῶν ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν σχέσεών τους μὲ τὸ δίκαιο. Πρὶν προταθῆ μιὰ πιὸ περίπλοκη ταξινόμηση, δίδεται μιὰ δοκιμαστική: α) κοινωνίες ποὺ ἀποφεύγουν τὸ τυπικὸ δίκαιο (τὰ μέλη αὐτῶν τῶν κοινωνιῶν στρέφονται πρὸς τὸ τυπικὸ δίκαιο μόνο σὲ ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις, ὅταν ὅλα τὰ προσιτὰ μέσα τοῦ ἀτόμου κοινωνικοῦ ἐλέγχου ἔχουν προφανῶς ἀποτύχει). β) φιλο-νόμιμες κοινωνίες ποὺ ἐξαίρουν τὴ σπουδαιότητα τοῦ δικαίου σὰν ἀπαραιτήτου ὀργάνου κοινωνικῆς ἀλλαγῆς τόσο τοῦ ἀτόμου ὅσο καὶ τοῦ συνόλου (τὰ μέλη αὐτῶν τῶν κοινωνιῶν ἐνθαρρύνονται στὴ χρησιμοποίηση τοῦ νόμου καὶ ἔτσι δίνουν στὴν Πολιτεία τὴ δυνατότητα ἐλέγχου τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων μεταξὺ τῶν ὑπηκόων της· ἐπίσης, μέλη αὐτῶν τῶν κοινωνιῶν αἰσθάνονται ἐσωτερικὴ ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιοῦν τὸν νόμο σὰν ἕνα κατάλληλο ὄργανο μετρήσεως, «μανουβραρίσματος» καὶ διαμορφώσεως τῆς κοινωνικῆς ἀποστάσεως, τοῦ κοινωνικοῦ κόστους καὶ κέρδους). γ) κοινωνίες ποὺ θεωροῦν τὸν νόμο σὰν ἕνα χρήσιμο «ἐργαλεῖο», δευτερεύουσας ὅμως σημασίας, γιὰ τὴ δημιουργία κοινωνικῶν σχέσεων (τὰ μέλη τῆς κοινωνίας αὐτῆς, μὲ τὸ νὰ σκέπτωνται ἰδιαίτερα γιὰ τὴν ἄμεση καὶ σταθερὴ χρήση τοῦ νόμου, εἶναι πρόθυμα νὰ τὸν χρησιμοποιήσουν σὰν μιὰ βοηθητικὴ μηχανή, ὅταν ἄλλα μέσα κοινωνικοῦ ἐλέγχου, ποὺ θεωροῦνται πιὸ ἀξιόπιστα καὶ ποὺ ἀνταποκρίνονται στὴν εἰκόνα τοῦ «εὐπρεποῦς» ἀνθρώπου ἀπεδείχθη ὅτι δὲν εἶναι ἀποτελεσματικά). Ἕνα παράδειγμα κοινωνίας μὲ ἀντι-νόμιμες τάσεις θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθῆ ἡ Ἰταλία, ἂν γινόταν βέβαια ἀποδεκτὴ αὐτὴ ἡ κατάταξη. Σὰν παράδειγμα μιᾶς φιλο-νόμιμης κοινωνίας θὰ μποροῦσε νὰ ἀναφερθῆ ἡ παραδοσιακὴ Γερμανία ἢ οἱ σοσιαλιστικὲς κοινωνίες ποὺ τονίζουν τὸν ρόλο

1. D. Bohannan, *Justice and Judgement among the Tiv.*, London, 1957.

2. V. Goldschmidt, *Social Tolerance and Frustration*, (mimeo), Nordvijk, Holland, 1972, τοῦ ἰδίου «The Greenland Criminal Code and its Sociological Background» εἰς *Acta Sociologica*, Vol. 1, Fasc. 4, 1956.

3. M. Gluckman, «Concepts in the Comparative Study of Tribal Law» εἰς *Law in Culture and Society*, Laura Nader (ed.), Chicago, 1969.

4. Pyong-Choon Hahn, «The Decision Process in Korea» εἰς *Comparative Judicial Behavior*, G. Schubeit, D. Danelski (eds.), Oxford University Press, 1969.

5. S. Macaulay, «Non-Contractual Relations in Business: A Preliminary Study», εἰς *Law and Behavioral Sciences*, L. Friedman, S. Macaulay (eds.), Indianapolis, Bobbs-Merrill, 1969, σ. 145-168.

τοῦ δικαίου στὸν σχηματισμὸ νέων μορφῶν κοινωνικῆς τάξεως. Οἱ καλούμενες πρωτόγονες κοινωνίες ἢ μερικὰ πολιτισμικὰ ὑποσυστήματα στὶς σύγχρονες σύνθετες βιομηχανικὲς κοινωνίες θὰ μποροῦσαν νὰ χαρακτηρισθοῦν, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς προτεινόμενης ταξινομήσεως, σὰν κοινωνίες στὶς ὁποῖες ὁ δευτερεύων, βοηθητικὸς ρόλος τοῦ δικαίου κυριαρχεῖ.

μέθοδος γιὰ τὴν ἀνάλυση νομικοῦ ὑλικοῦ

Μελέτες δικαστικῶν ἀρχείων καὶ τῶν στατιστικῶν δεδομένων διαφόρων ἐπισήμων ἀρχείων, πρακτικῶν, ἀναφορῶν, ἐξηγήσεων τῶν αἰτιολογιῶν, ἐννοιῶν τοῦ de lege ferenda, κτλ., εἶναι παραδείγματα ἐφαρμογῆς αὐτῆς τῆς μεθόδου (ἢ μᾶλλον αὐτῆς τῆς τεχνικῆς). Ἡ μέθοδος αὐτὴ μπορεῖ νὰ διαλευκάνη τὴ λειτουργικότητα τῶν νομικῶν ἐπιταγῶν (π.χ. μιὰ νομικὴ ἐπιταγὴ ποὺ λειτουργεῖ ἐλλιπῶς θὰ ἐξαναγκάση στὴν αὔξηση τῶν περιπτώσεων ἐφέσεως ποὺ ρυθμίζονται ἀπ' αὐτή). Μπορεῖ ἐπίσης νὰ μᾶς δώση τὴν εὐκαιρία νὰ βροῦμε κατὰ πόσο μερικοὶ νομικοὶ κανόνες παραβαίνονται (ἂν παραβαίνωνται, ὁ ἀριθμὸς τῶν σχετικῶν περιπτώσεων, ἐφέσεων, μηνύσεων, κτλ., θὰ αὐξηθῆ). Μὲ τὴ μέθοδο αὐτὴ μποροῦμε ἐπίσης νὰ συγκεντρώσουμε στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐπαλήθευση ὑποθέσεων ποὺ ἀποτελοῦν τὴ βάση τῶν νομικῶν ἐπιταγῶν ἢ τῶν κανονιστικῶν θεσπισμάτων. Βέβαια αὐτὴ ἡ μέθοδος ἔχει πλεονεκτήματα ἀλλὰ καὶ μερικὰ μειονεκτήματα. Τὸ βασικώτερο πλεονέκτημα τῆς μεθόδου τῆς ἀναλύσεως τοῦ νομικοῦ ὑλικοῦ εἶναι ὅτι ὁ ἴδιος ὁ ἐρευνητὴς ἢ κάποιος ἄλλος (γιὰ νὰ ἐλέγξη τὸν πρῶτο ἢ νὰ συμπληρώση τὰ πορίσματά του) μπορεῖ νὰ χρησιμοποιήση τὸ ἴδιο ὑλικὸ ἀρκετὲς φορές.

Τὸ ὑλικὸ παραμένει ἄθικτο καὶ προσιτό, καὶ ὁποιεσδήποτε πρόσθετες μελέτες ἢ διπλοῖ ἔλεγχοι, γιὰ τὴν ἐπαλήθευση νέων ἰδεῶν ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ ἔχουν προκύψει στὸ διάστημα τῆς ἔρευνας, εἶναι δυνατοί. Ἕνα ἄλλο πλεονέκτημα εἶναι ὅτι συνήθως τὸ νομικὸ ὑλικὸ εἶναι δείκτης πράξεων ποὺ ἦσαν δυνατὲς ἢ ποὺ πράγματι συνέβησαν.

Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ νομικὸ ὑλικὸ συσχετίζεται μὲ τὴ συμπεριφορὰ μᾶλλον παρὰ μὲ τὶς ἀξίες καὶ τὶς διαθέσεις ποὺ συνδέονται μὲ τὰ νομικὰ προβλήματα. Ὁ ἐνδιαφέρων αὐτὸς σύνδεσμος καθιστᾶ τὸ ὑλικὸ ἰδιαίτερα πολύτιμο, γιατὶ στὶς κοινωνικονομικὲς σπουδὲς ἐκεῖνο ποὺ πράγματι μετράει εἶναι ἡ νομικὴ συμπεριφορὰ αὐτὴ καθ' ἑαυτή.

Οἱ δικηγόροι (ποὺ εἶναι προσανατολισμένοι στὸ καθῆκον) βλέπουν τὴν κοινωνικὴ συμπεριφορὰ μὲ τοὺς κανονιστικοὺς φακοὺς τῆς θέσεως, τῶν νομικῶν προηγουμένων ἢ τῶν διοικητικῶν ἀποφάσεων, καὶ ὅταν ἐρωτηθοῦν γιὰ τὴ νομικὴ συμπεριφορὰ θὰ ἀνατρέξουν στὸ δίκαιο, ὅπως ἐμφανίζεται στὰ βιβλία, καὶ θὰ ἐνεργήσουν μὲ βάση αὐτό.

Συμφωνίες ποὺ ὑποτίθεται ὅτι εἶναι συμβόλαια, διάφοροι τύποι ἀτύπων διαθηκῶν, σημειώσεις, ἐπιστολές, στατιστικές, μηνύσεις, οἰκονομικὰ ἀρχεῖα, διοικητικὰ ὑπομνήματα, ὅλα αὐτὰ εἶναι ὑλικὸ ποὺ συνήθως ὁ δικηγόρος, ποὺ ἔχει εἰδικευθῆ στὸν κανονιστικὸ τρόπο σκέψεως, δὲν ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἀποτελεῖ πιθανὴ πηγὴ κωδικοποιημένης νομικῆς γνώσεως.

Ὅπως ὁ J. Gorecki ἔχει καθαρὰ δείξει στὶς μελέτες του γιὰ τὸ διαζύγιο, αὐτὸ τὸ ὑλικὸ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνεκτίμητης ἀξίας.[1] Στὴν ἔρευνά του τὰ τεκμήρια του ἔφτασαν τόσο μακριὰ ὥστε νὰ περιλάβουν χειρονομίες ὅπως οἱ ἀνοικτὲς ἢ οἱ κλειστὲς γροθιές. Ἀκόμη μπόρεσε νὰ δείξη καθαρὰ ὅτι τὸ νομικὸ ὑλικὸ ποὺ συγκεντρώθηκε σὲ περιπτώσεις φιλονικιῶν— ἐφ' ὅσον τὰ συμπλεκόμενα ἄτομα ἔχουν τὴν τάση νὰ ἀποκαλύπτουν ὅλα τὰ πιθανὰ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὴ θέση τους—δίνει μιὰ πιὸ πλήρη εἰκόνα τῆς ὑπάρχουσας συζυγικῆς καταστάσεως ἐξ αἰτίας τῆς ποικιλίας τῶν ἀποδείξεων. Ἐξ ἄλλου, ὑλικὸ ποὺ λαμβάνεται ἀπὸ μὴ συμπλεκόμενα ἄτομα πολὺ συχνὰ δίνει μιὰ κατασκευασμένη ἱστορία προετοιμασμένη γιὰ τὸν δικαστὴ ποὺ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση δὲν εἶναι οὔτε πρόθυμος οὔτε μπορεῖ νὰ ἐλέγξη. Τὸ καταγραφὲν ὑλικὸ παραμένει στὰ ἀρχεῖα καὶ ἀργότερα, ὅταν ἡ πρώτη ἐντύπωση τῆς κάθε περιπτώσεως ἔχη ἐξαλειφθῆ, ἡ πιθανότητα τῆς «ἀποτιμήσεως» τῆς πειστικότητάς της βαθμιαῖα ἐξαφανίζεται. Μιὰ ἄλλη σοβαρὴ παράλειψη εἶναι ὅτι ἕνα μεγάλο μέρος γεγονότων νομικῆς ὑφῆς δὲν προκαλεῖ τὴν προσοχὴ τῶν νομικῶν ἱδρυμάτων καὶ γι' αὐτὸ δὲν καταγράφεται. Πολὺ συχνά, αὐτὲς οἱ πράξεις ποὺ παραβιάζουν τὸν νόμο κρύπτονται στὰ ἀρχεῖα τῶν νομικῶν ἱδρυμάτων. Ἀκόμη καὶ τότε, μέρος μόνο αὐτῶν ἀντιπροσωπεύει συμπεριφορὰ παραβιάσεως τοῦ νόμου. Καὶ ἀκόμη, μιὰ ἐνδιαφέρουσα ἐρώτηση ἀφήνεται ἀναπάντητη ὡς πρὸς τὸ ποιό μέρος αὐτοῦ τοῦ τύπου τῆς συμπεριφορᾶς παραμένει ἔξω ἀπὸ τὸ καταγραφὲν ὑλικό.

Γενικά, οἱ κοινωνικο-νομικὲς μελέτες ἀπαιτοῦν μιὰ συντονισμένη καὶ εὐρεῖα χρήση διαφόρων τύπων ἐρευνητικῶν μεθόδων καὶ τεχνικῶν. Ἀλλὰ ἡ ἀνάλυση τοῦ νομικοῦ ὑλικοῦ, πιὸ πολὺ ἀπὸ κάθε ἄλλο τύπο ἐρευνητικῆς μεθόδου, ἀπαιτεῖ συμπληρωματικὴ μέθοδο.

ἡ πειραματικὴ μέθοδος

Παρ' ὅλες τὶς ἐπικρατοῦσες γνῶμες, ἡ πειραματικὴ μέθοδος μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθῆ στὴν ἀνίχνευση τῆς λειτουργικότητας τοῦ δικαίου. Ἂν καὶ ὁ ἐσκεμμένος πειραματισμὸς στὴ νομοθεσία, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι τὸ νὰ προβῆ κανένας σὲ κανονιστικὲς πράξεις γιὰ νὰ ἐπιτύχη μερικὰ γνωστικὰ ἀποτελέσματα, πα-

1. J. Gorecki, «Divorce in Poland – A Socio-legal Study», *Acta Sociologica*, No. 10, 1966.

ραμένει ἀρκετὰ ἀσυνήθιστος, παρ' ὅλα αὐτά, τὰ σκόπιμα πειράματα εἶναι ἀρκετὰ συχνά, ἰδιαίτερα ὅταν τὸ δίκαιο χρησιμοποιῆται σὰν ἕνα ὄργανο διοικήσεως.

Ὅπως ὁ συγγραφέας αὐτῆς ἐδῶ τῆς ἐργασίας πληροφορήθηκε στὴν Κίνα τὸ 1963,[1] σ' ἐκείνη τὴ χώρα ψηφίσθηκε ἕνα δοκιμαστικὸ οἰκογενειακὸ δίκαιο μὲ σκοπὸ τὴν παρατήρηση τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ νέου νομικοῦ θεσπίσματος, τὸν ἔλεγχό τους, τὴ βελτίωση τοῦ δικαίου καὶ τὴν ἀπόδοση στὴν τελικὴ μορφὴ τοῦ δικαίου τῆς δεσμευτικῆς δυνάμεως τοῦ δικαίου τῆς πολιτείας.

Στὴν Πολωνία τὸ 1960 ἕνας νέος θεσμὸς γιὰ τὴν ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης, τὸ δικαστήριο τῶν ἐργαζομένων (The Workers' Courts), ἐτέθη σὲ ἐφαρμογὴ (ἄρχισε σὲ μιὰ ἐπαρχία καὶ ἀργότερα σταδιακὰ λειτούργησε σ' ὅλη τὴ χώρα).[2] Αὐτὰ τὰ δικαστήρια, ποὺ τὰ μέλη τους ἐκλέγονται ἀπὸ τοὺς ἐργαζομένους ἀνάμεσα στοὺς συναδέλφους τους, δὲν ἀκολουθοῦν μιὰ προδιαγραμμένη τυπικὴ διαδικασία, ἀλλὰ χρησιμοποιοῦν κατ' ἐξοχὴν τὴν πίεση τῆς «οἰονεὶ κοινῆς γνώμης» μέσα στὴν ὁμάδα.

Ἡ ἰδέα πίσω ἀπ' αὐτὸ τὸ περιωρισμένο, σχεδὸν φυσικό, πείραμα ἦταν νὰ κερδηθῆ ἐπαγγελματικὴ ἐμπειρία γι' αὐτὸν τὸν νέο θεσμὸ (ποὺ σύμφωνα μὲ τὸ σοβιετικὸ πρότυπο θὰ μεγέθυνε τὰ ὄργανα τοῦ τυπικοῦ καὶ συγχρόνως τοῦ ἄτυπου ἐλέγχου τῆς συμπεριφορᾶς τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων, ἰδίως ἐκείνων ποὺ καταπατοῦν τὸν νόμο). Τὸ 1965 ἕνας νέος νόμος ψηφίσθηκε στὴν Πολωνία ποὺ ἔδινε τὴν ὑποστήριξη τοῦ ἐπισήμου δικαίου στὰ δικαστήρια τῶν ἐργαζομένων.

Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ἡ ἐπαγγελματικὴ πεῖρα τῶν δικαστῶν, τῶν δικηγόρων, τῶν εἰσαγγελέων, τῶν ἐπιτρόπων, τῶν νομοθετῶν στὰ χαμηλὰ στρώματα ἐλήφθη προσεκτικὰ ὑπ' ὄψη. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ κοινωνιολογικὴ μελέτη, ποὺ παράλληλα ἔπρεπε νὰ γίνη, δὲν ἔγινε, προφανῶς διότι ἡ συνήθεια τῆς συσκέψεως μὲ ἔμπειρους τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν δὲν ἔχει ἀκόμη ἀναγνωρισθῆ σὰν πλήρης νόμιμη διαδικασία.

Παρ' ὅλες ὅμως τὶς περιωρισμένες δυνατότητες, ἡ πειραματικὴ μέθοδος θὰ μποροῦσε νὰ χρησιμοποιηθῆ γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ἐν ἰσχύι νόμου ἐξ αἰτίας τῆς δεσμευτικῆς ἀξίας τῆς ἰσότητας ἐνώπιον τοῦ νόμου. Πράγματι, αὐτὴ ἡ μέθοδος ἔχει μιὰ τεράστια δυνατότητα μὲ τὸ νὰ ἀποτολμήση τὴν εἴσοδο στὴν πιὸ καίρια περιοχὴ τῶν νομικῶν ἐπιστημῶν: τὴν ἀνίχνευση τοῦ δεσμοῦ μεταξὺ νομικῶν ἀξιῶν ποὺ ἔχουν ἐκφρασθῆ ἢ ἐξωτερικευθῆ καὶ τῆς νομικῆς συμπεριφορᾶς. Ἡ γνώση τῶν συνθηκῶν ποὺ κάνουν τοὺς δεσμοὺς ἀνάμεσα στὶς νομικὲς ἀξίες καὶ τὴ νομικὴ συμπεριφορὰ στερεοὺς ἢ χαλαροὺς εἶναι σχεδὸν ἄγνωστη.

1. Συνομιλία τὸ 1963 μὲ ἕνα ὑποδιευθυντὴ τοῦ νομοθετικοῦ τμήματος τῆς Κινεζικῆς Βουλῆς.

2. A. Podgórecki, «Worker Courts» εἰς *Sociology of Law*, V. Albert (ed.), London, 1969.

ἡ μέθοδος τοῦ ἐρωτηματολογίου καὶ τῆς συνεντεύξεως

Ἡ μέθοδος τῆς συνεντεύξεως συνίσταται σὲ μιὰ κατευθυνόμενη συζήτηση σύμφωνα μὲ ἕνα προκαθωρισμένο σχέδιο νόμου ποὺ ἔχει σχεδιασθῆ γιὰ νὰ δώση πληροφορίες γιὰ γεγονότα, γνῶμες ἢ κρίσεις. Αὐτὴ ἡ διαδικασία ἐπιτρέπει ὄχι μόνο μιὰ διαπροσωπικὴ ἐπαφὴ ἀνάμεσα στὸν συνεντευκτὴ καὶ τὸν ἐρωτώμενο, ἀλλὰ καὶ πρόσθετες σὲ βάθος ἐρωτήσεις ἐπὶ ἑνὸς σημείου, δομημένες καὶ ζυγισμένες· ἐπίσης παρέχει τὴ δυνατότητα ἐλέγχου τῆς περιστάσεως κατὰ τὴν ὁποία γίνονται οἱ δηλώσεις. Ἐπὶ πλέον, ἡ συζήτηση ἐπιτρέπει σὲ κάποιον νὰ ἐκτιμήση μέχρι ποιοῦ βαθμοῦ ὁ ἐρωτώμενος σχετίζεται μὲ τὸ πρόβλημα γιὰ τὸ ὁποῖο ἐρωτᾶται. Τέλος, βοηθάει στὴν κατανόηση νέων προβλημάτων ποὺ ἴσως εἶχαν περάσει ἀπαρατήρητα καὶ στὴ συμπλήρωση τοῦ σχεδίου νόμου κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἔρευνας. Τὸ ἐρωτηματολόγιο εἶναι μία μέθοδος πολὺ λιγώτερο πολύμορφη. Στηρίζεται βασικὰ σὲ «κλειστὲς» ἐρωτήσεις καὶ προσφέρει ἕνα κατάλογο ἑτοίμων, ἐναλλακτικῶν ἀπαντήσεων, ποὺ εὔκολα συγκρίνονται.

Ἡ μέθοδος τῆς κοινῆς γνώμης θεωρεῖται μερικὲς φορὲς χωριστὴ ἐξ αἰτίας τῆς ὑποτιθέμενης σημασίας τῆς ἐρωτήσεως ποὺ ἐρευνοῦμε ἂν καὶ ἀπὸ μιὰ αὐστηρὰ μεθοδολογικὴ ἄποψη εἶναι συνέντευξη, ἐρωτηματολόγιο ἢ συνδυασμὸς τῶν δύο. Οἱ μέθοδοι αὐτὲς μποροῦν νὰ ἐφαρμοσθοῦν πάνω ἀπ' ὅλα στὴν μελέτη νομικῶν διαθέσεων καὶ στὴν καλούμενη νομικὴ ἐνημερότητα μιᾶς κοινωνίας. Γνωρίζουμε ὅτι τὸ δεσμευτικὸ δίκαιο δὲν εἶναι πάντοτε γνωστὸ στὶς λεπτομέρειές του ἀπὸ ὅλους καὶ δὲν γίνεται ἀποδεκτὸ ἀπὸ ὁλόκληρη τὴν κοινωνία. Γνωρίζουμε ἐπίσης ὅτι τὸ ἐπίσημο δίκαιο μπορεῖ μερικὲς φορὲς νὰ βρίσκεται σὲ σύγκρουση μὲ τὸ νομικὸ συναίσθημα μιᾶς κοινωνίας ἢ ὁμάδων αὐτῆς. Αὐτὰ τὰ φαινόμενα εἶχαν μέχρι πρόσφατα ἐρευνηθῆ σχετικὰ λίγο καὶ ὑπάρχει μιὰ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη νὰ πληρωθῆ αὐτὸ τὸ κενὸ τῆς γνώσεώς μας.

Οἱ μέθοδοι αὐτὲς φαίνεται ὅτι εἶναι πολὺ χρήσιμες γιὰ τὴ μελέτη τοῦ προβλήματος τῆς παραδοχῆς τοῦ νόμου, ἰδίως ἂν διαχωρίσουμε τρία τουλάχιστον ἐπίπεδα παραδοχῆς τοῦ νόμου καὶ τῶν βασικῶν ἠθικῶν κανόνων: 1) Ἐπιφανειακὴ ἀποδοχή (ἐντελῶς ἐπιφανειακὴ ὑποστήριξη ὡρισμένων ἀξιῶν ποὺ πολλὲς φορὲς ἐκτρέπονται γιὰ νὰ ἱκανοποιήσουν κοινωνικὲς προσδοκίες. 2) Ἐσωτερικὴ ἀποδοχή (δέσμευση ἀπὸ ἐσωτερικὲς ἀξίες ποὺ πολλὲς φορὲς δὲν ἔχουν ἐκφρασθῆ ἐξωτερικά, π.χ. σὲ περιπτώσεις ὅπου οἱ ἀξίες θὰ μποροῦσαν νὰ θεωρηθοῦν ὅτι ἀποκλίνουν ἢ ὅπου ὑπάρχει μιὰ δέσμευση ἀπὸ ἀξίες ποὺ δὲν εἶναι τόσο ἰσχυρὴ γιὰ νὰ εἶναι ὁ φορέας ἀντίστοιχης συμπεριφορᾶς). 3) Συμπεριφορὰ ποὺ εἶναι συνεπὴς πρὸς τὶς ἀξίες.[3]

3. Z. Sufin, *Kultura Pracy*, Warszawa, 1968, 172.

Ἡ μέθοδος τοῦ ἐρωτηματολογίου καὶ τῆς συνεντεύξεως γιὰ τὸν δικηγόρο μὲ ἐκπαίδευση στὸν κανονιστικὸ τρόπο σκέψεως εἶναι παράδοξη. Γι' αὐτὸν ὁ νόμος ποὺ ψηφίσθηκε νόμιμα ἰσχύει καὶ ἔχει δεσμευτικὴ δύναμη· ἂν δὲν ἔχη νόμιμα ἐκδοθῆ δὲν ἔχει δεσμευτικὴ δύναμη. Γιὰ τὸν δικηγόρο αὐτὸν ἡ μόνη σχετικὴ ἐρώτηση εἶναι: ὁ ἐξεταζόμενος νόμος εἶναι ὑποχρεωτικὸς ἢ ὄχι;

Ἔτσι ἡ σημερινὴ παραλλαγὴ τῆς Νομικῆς Ἐπιστήμης σχεδὸν δὲν μπορεῖ νὰ συλλάβη τὰ πραγματικὰ κοινωνικο-νομικά, ἂς ἀφήσουμε κατὰ μέρος τὰ κανονιστικά, προβλήματα. Γιὰ τὸν δικηγόρο ποὺ ἔχει ἐκπαιδευθῆ στὸν κανονιστικὸ τρόπο σκέψεως ὁ ἐπίσημος δεσμευτικὸς νόμος πρέπει νὰ γίνη ἀποδεκτὸς καὶ γιὰ νὰ γίνη ἀποδεκτὸς πρέπει νὰ εἶναι σεβαστός. Ἂν ὁ νόμος δὲν γίνη ἀποδεκτὸς καὶ παραβαίνεται, ὁ παραβάτης νὰ τιμωρῆται. Αὐτὸ δὲν εἶναι μόνο τόσο ἁπλὸ γιὰ νὰ εἶναι ἀληθινό, εἶναι ἐπίσης πολὺ ἁπλὸ γιὰ νὰ εἶναι ἕνα λειτουργικὸ μοντέλο.

Τὸ μέγεθος τῆς παραδοχῆς τοῦ νόμου, ἡ σχέση ἀνάμεσα στοὺς νομικοὺς κανόνες καὶ τὶς ἠθικὲς ἀξίες, ἐκλογικεύσεις ὑπὲρ καὶ ἐναντίον τοῦ νόμου, ἀρκετὰ ἀόρατοι παράγοντες, ὅπως π.χ. κύριες ἢ δευτερεύουσες διαθέσεις, ἀτομικοὶ ἢ κοινωνικοὶ ἠθικοὶ προσανατολισμοί, κατευθύνσεις δεσμῶν, κάνουν τὴν κατάσταση πιὸ περίπλοκη ἀπὸ ὅ,τι περιγράφεται ἀπὸ τὴ σημερινὴ Νομικὴ Ἐπιστήμη. Ἡ ἀνεπάρκεια τῶν παραδοσιακῶν μεθόδων ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὴ Νομικὴ Ἐπιστήμη εἶναι μερικῶς ὑπεύθυνη γιὰ τὴ στενοκέφαλη ἄποψη.

Οἱ μέθοδοι τῆς συνεντεύξεως καὶ τοῦ ἐρωτηματολογίου, ὅταν χρησιμοποιοῦνται ἀποτελεσματικά, μποροῦν νὰ ἐπιτύχουν μιὰ πιὸ μεγάλη ἀναγνώριση τῶν πολλῶν διακλαδώσεων τοῦ δεδομένου νομικοῦ συστήματος. Μποροῦν ἐπίσης νὰ ρίξουν φῶς στὴν μοναδικότητα κάθε νομικοῦ συστήματος. Ὡς ἕνα σημεῖο, θὰ μποροῦσαν νὰ ἐρευνήσουν τὸ πιὸ κρίσιμο πρόβλημα τῶν κοινωνικο-νομικῶν μελετῶν: δηλαδὴ τὸν δεσμὸ ἀνάμεσα στὶς ἐκφρασθεῖσες ἀξίες καὶ τὶς ἄλλες τῆς πραγματικῆς συμπεριφορᾶς ποὺ ἀναφέρεται στοὺς νομικοὺς κανόνες. Παρ' ὅλα αὐτά, γιὰ νὰ μελετήση κανένας αὐτὸ τὸ εἰδικὸ πρόβλημα, ἄλλες μέθοδοι πρέπει νὰ χρησιμοποιηθοῦν σὰν βασικὰ ἐργαλεῖα ἔρευνας.

ἡ συγκριτικὴ μέθοδος

Ἡ συγκριτικὴ μέθοδος θὰ μποροῦσε νὰ λάβη ὑπ' ὄψη μερικοὺς τύπους, ἐπιταγὲς ἢ κανόνες ποὺ ὑπάρχουν σ' ἕνα λογικὸ σύστημα καὶ νὰ συγκρίνη αὐτὰ μὲ ὅμοια στοιχεῖα σ' ἄλλα νομικὰ συστήματα. Οἱ πιθανὲς ὁμοιότητες τῶν τύπων, στὰ διάφορα συστήματα, οἱ λίγο-πολὺ βασικὲς ἀντιφάσεις ἀνάμεσά τους θὰ μποροῦσαν νὰ ὁδηγήσουν σὲ μιὰ μεγάλη θεώρηση. Ἀλλὰ αὐτὲς οἱ θεωρήσεις θὰ μείνουν ὡς ἔχουν, ἐκτὸς ἂν τὰ κοινωνικὰ ὑπόβαθρα τῶν νομικῶν συστημάτων συγκριθοῦν καὶ ἡ μοναδικότητα τῶν ἐξεταζομένων συστημάτων ληφθῆ ὑπ' ὄψη. Παρ' ὅλα αὐτά, μέχρι πρόσφατα ἡ συγκριτικὴ μέθοδος ἠσχολεῖτο μόνον μὲ συγκρίσεις ὡρισμένων στοιχείων ἑνὸς νομικοῦ συστήματος μὲ ὡρισμένα στοιχεῖα ἑνὸς ἄλλου νομικοῦ συστήματος. Εἶναι φανερὸ ὅτι αὐτὸς ὁ τύπος τῆς παραδοσιακῆς μεθόδου εἶναι πολὺ περιωρισμένος.

Ἂν ἡ συγκριτικὴ μέθοδος μελέτης τῶν νομικῶν τύπων καὶ συστημάτων πρόκειται νὰ περιλάβη μελέτες τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, τότε ἡ μέθοδος πρέπει νὰ ἐρευνᾶ τὶς ἀξίες καὶ τὶς διαθέσεις ποὺ ἐμμένουν πίσω ἀπ' αὐτοὺς τοὺς τύπους καὶ τὰ νομικὰ συστήματα. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, ποιά εἶναι ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα σ' αὐτὴ τὴν εἰδικὴ μέθοδο καὶ τὴ μέθοδο τοῦ ἐρωτηματολογίου καὶ τῆς συνεντεύξεως; Ἀπὸ μιὰ μεθοδολογικὴ ἄποψη ἡ διαφορὰ δὲν εἶναι βασική. Ἡ συγκριτικὴ μέθοδος διακρίνεται ἀπὸ ἄλλες μεθόδους ἐξ αἰτίας τοῦ πρακτικοῦ της ἐνδιαφέροντος. Συγκριτικὲς μελέτες ἑνὸς a priori συγκεντρωτικοῦ εἴδους μποροῦν ν' ἀντιταθοῦν στὶς τμηματικές.

Ἡ a priori συγκεντρωτικὴ μελέτη συνίσταται στὴν ὑποθέτηση, ἀπὸ πρίν, μερικῶν ἐρευνητικῶν ἐννοιῶν. Τὸ ἀπόθεμα τῶν γνώσεων ποὺ ἀποκτήθηκαν μέχρι στιγμῆς ἀποτελεῖ τὴ βάση γιὰ τὸν καθορισμὸ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν συστημάτων ποὺ θὰ μελετηθοῦν μὲ τὴ συγκριτικὴ μέθοδο καὶ γιὰ τὴν προσαρμογή, μὲ βάση γενικὲς a priori ὑποθέσεις, τῶν λεπτομερειακῶν ὑποθέσεων ποὺ πρέπει νὰ ἐπαληθευθοῦν στὰ δεδομένα κοινωνικὰ συστήματα. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι αὐτὸς ὁ τύπος μελέτης ἐνέχει ἕνα σημαντικὸ κίνδυνο λάθους. Δηλαδή, οἱ μελέτες αὐτὲς μποροῦν νὰ ἀποδείξουν ὅτι τὰ ἐξεταζόμενα κοινωνικὰ συστήματα δὲν εἶναι συγκρίσιμα μὲ βάση τὶς ὑποθέσεις ποὺ γενικὰ ἔχουν υἱοθετηθῆ· ποικίλοι πρόσθετοι παράγοντες ποὺ παρελείφθησαν στὰ ἀρχικὰ στάδια τῆς ἔρευνας παίζουν ἕνα βασικὸ ρόλο, καὶ ἡ ἔρευνα ποὺ ἔχει κιόλας πραγματοποιηθῆ ἢ οἱ ὑποθέσεις ποὺ ἔχουν μορφοποιηθῆ δὲν ἐπιτρέπουν τὴν κατανόηση αὐτῶν τῶν παραγόντων. Ἀκόμη, μπορεῖ νὰ ἀποδειχθῆ ὅτι διάφορες ὀργανωτικὲς σκέψεις εἶναι στὴν πραγματικότητα μεθοδολογικὰ προβλήματα ποὺ εἶναι δύσκολο νὰ ὑπερπηδηθοῦν. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐπιδιώξεων ποὺ βασίζονται στὶς a priori ἔννοιες εἶναι γενικὰ καὶ δὲν ἀποδίδουν ἱκανοποιητικῶς ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀνάλυση τῶν σχετικῶν κοινωνικῶν συστημάτων.

Αὐτὲς οἱ μεθοδολογικὲς δυσκολίες μποροῦν νὰ πολλαπλασιασθοῦν μὲ ἕνα πρόσθετο σημαντικὸ παράγοντα. Μέχρι στιγμῆς, καμμιὰ εὐθεῖα ἀπάντηση δὲν ἔχει δοθῆ στὴν ἐρώτηση ἂν καὶ κατὰ πόσο οἱ συγκριτικὲς μελέτες (ἀνεξάρτητες ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ χρησιμοποιοῦν συγκριτικὲς ὁμάδες ἐλέγχου, πέρα ἀπὸ κατάλληλη ἀνίχνευση) περιλαμβάνουν ἐρωτή-

σεις ἀνάμεσα στὰ διάφορα κοινωνικὰ συστήματα ποὺ καθωρίσθηκαν ἀπὸ διάφορες ἐθνότητες. Ὑπάρχει ἐπίσης ἡ πιθανότητα ἐκτελέσεως συγκριτικῶν μελετῶν διαφόρων συστημάτων καὶ συγκρίσεως τῶν ἀποτελεσμάτων μὲ ἐκεῖνα τῶν ἐρευνῶν τῶν ὑποσυστημάτων. Ἔτσι, ἡ ἔρευνα γιὰ τὴ λειτουργία διαφόρων νομικῶν συστημάτων θὰ μποροῦσε νὰ συγκριθῆ μὲ τὴν ἐργασία διαφόρων φιλο-καὶ ἀντι-νομίμων πολιτισμικῶν ὑποσυστημάτων ποὺ λειτουργοῦν ἐντὸς τοῦ πλέγματος ἑνὸς δεδομένου κοινωνικοῦ συστήματος. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι στὶς συγκριτικὲς μελέτες δὲν ὑπάρχει τέλος τῶν μεθοδολογικῶν δυσκολιῶν διότι, κατὰ τὴ μελέτη τῶν διαφόρων κοινωνικῶν συστημάτων, μπορεῖ νὰ παίρνωνται σὰν ἐξαρτημένες μεταβλητὲς (δηλαδὴ ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα ποὺ ἐπηρεάζονται ἀπὸ ἄλλους παράγοντες) ὁμοιογενεῖς ἢ ἑτερογενεῖς ἐξαρτημένες μεταβλητές. Τὸ νομικὸ σύστημα εἶναι μιὰ ὁμοιογενὴς μεταβλητή, διότι κατὰ κανόνα ἕνα ὡρισμένο κοινωνικὸ σύστημα δημιουργεῖ τὸ κατάλληλό του τυπικὸ σύστημα, δηλαδὴ τὸ νομικό. Συγχρόνως τὰ ἀνάλογα κοινωνικὰ συστήματα (ὅπως τὰ ἔθνη) δημιουργοῦν τὸν εἰδικὸ ἐθνικὸ χαρακτῆρα, μοναδικὸ στὴ σύνθεση τῶν εἰδικῶν του χαρακτηριστικῶν ποὺ ἔχουν διαμορφωθῆ ἀπὸ ἱστορικούς, παραδοσιακούς, κοινωνικούς, πολιτικοὺς καὶ οἰκονομικοὺς παράγοντες.

Συγκριτικὲς μελέτες τέτοιων παραγόντων, ὅπως ἡ οἰκογένεια, ἡ ἐργασία, ἡ τοπικὴ ἐξουσία καὶ ὁ χρόνος τῆς σχόλης, δὲν βρίσκονται σὲ μιὰ θέση—ἀπὸ μιὰ μεθοδολογικὴ ἄποψη—ἐξ ἴσου πλεονεκτικὴ μὲ τὴν ἀντίστοιχη ἔρευνα γιὰ τὸ δίκαιο. Ἔτσι, π.χ., τὰ πρότυπα τῆς οἰκογένειας σχηματίζονται διαφορετικὰ κάτω ἀπὸ ποικίλα κοινωνικὰ συστήματα. Αὐτὸ ὀφείλεται ὄχι μόνο στὴ διαφορὰ τῶν συστημάτων μέσα στὰ ὁποῖα μιὰ οἰκογένεια λειτουργεῖ, ἀλλὰ ἐπίσης σ' ἕνα ἀριθμὸ πρόσθετων παραγόντων ὅπως οἱ οἰκονομικές, κοινωνικές, δημογραφικές, καὶ ἄλλες καταστάσεις.

Ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναφερθῆ ἡ συγκριτικὴ θεωρητικὴ καὶ διαγνωστικὴ ἔρευνα. Ὁ πρῶτος τύπος σκοπεύει νὰ καθορίση τὴν ἀνομοιότητα τῶν διαφόρων χαρακτηριστικῶν, ὅπως π.χ. οἱ οἰκογένειες, οἱ τρόποι χρησιμοποιήσεως τοῦ ἐλεύθερου χρόνου, ὁ ρόλος τῆς τοπικῆς ἐξουσίας μέσα στὶς διάφορες κοινωνίες, κτλ. Πέρα ὅμως ἀπ' αὐτά, δὲν ἀποφασίζεται τίποτε ἄλλο· ἁπλῶς ἐπιβεβαιώνεται ὅτι κάτω ἀπὸ ἕνα ὡρισμένο κοινωνικὸ σύστημα ὑπάρχουν μονογαμικὲς οἰκογένειες, ἐνῶ κάτω ἀπὸ ἕνα διαφορετικὸ σύστημα, οἱ πολυγαμικὲς οἰκογένειες κυριαρχοῦν.

Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ συγκριτικὴ διαγνωστικὴ καὶ τὴ θεωρητικὴ ἔρευνα συνίσταται στὸ ὅτι ἡ τελευταία περικλείει—ἐκτὸς ἀπὸ τὴ διαμόρφωση διαγνωστικῶν προτάσεων ὅπως αὐτὲς ποὺ ἀναφέρθηκαν—μιὰ προσπάθεια νὰ ἐπαληθευθοῦν ὁριστικὲς ἀλληλοσυσχετίσεις. Ὅπως ἔχει καταδειχθῆ, ἐπαλήθευση τῶν θεωρητικῶν συσχετίσεων διαφόρου βαθμοῦ εἶναι πιθανὴ μόνο ὅταν οἱ ἐξεταζόμενες μεταβλητὲς εἶναι ὁμοιογενοῦς φύσεως. Καὶ ἀφοῦ τὸ νομικὸ σύστημα καὶ τὰ στοιχεῖα του χαρακτηρίζονται ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ὁμοιογένεια, ποὺ εἶναι ἀναπόφευκτη στὴ συγκριτικὴ θεωρητικὴ ἔρευνα, οἱ συγκριτικὲς μελέτες τῶν νομικῶν συστημάτων εἶναι ἰδιαίτερα πολύτιμες, ὅπως ἐκεῖνες ποὺ ὄχι μόνο εἶναι σὲ θέση νὰ προμηθεύσουν διαγνωστικὰ δεδομένα, ἀλλὰ ἐπίσης νὰ διατυπώσουν κατάλληλες ὑποθέσεις ποὺ ἀναφέρονται σὲ γενικὲς κανονικότητες.

Ὁ τμηματικὸς τύπος ἔρευνας τείνει νὰ ἀποφύγη τοὺς περιορισμοὺς μιᾶς a priori, συγκεντρωτικοῦ τύπου ἔρευνας. Ἔτσι ἡ ἔρευνα τοῦ τύπου αὐτοῦ ποὺ ἐπωφελεῖται καὶ καθοδηγεῖται ἀπὸ προγενέστερες μελέτες χρησιμοποιεῖ μιὰ μέθοδο ποὺ ἔχει δύο φάσεις.

Στὴν πρώτη φάση οἱ μελέτες ἀναλύουν τὴν ἐφαρμογὴ εἰδικῶν νομικῶν ἐννοιῶν σὲ σχέση πρὸς τὰ ὑπόβαθρα τῶν ἰδικῶν τους κοινωνικῶν συστημάτων. Σ' αὐτὸ τὸ πρῶτο ἐπίπεδο, ἡ προσοχὴ συγκεντρώνεται στὰ ἀκόλουθα θέματα: ἀνάλυση ὁμοίων ἐργασιῶν διαφόρων νομικῶν ἐννοιῶν κάτω ἀπὸ παρόμοια κοινωνικὰ συστήματα· ἀνάλυση πιθανῶν περιπτώσεων ὁμοίων λειτουργιῶν διαφόρων νομικῶν ἐννοιῶν κάτω ἀπὸ διάφορα κοινωνικὰ συστήματα. Ἡ πεῖρα ποὺ ἔχει ἀποκτηθῆ ἀπὸ τὸ πρῶτο στάδιο συντελεῖ στὴν προπαρασκευὴ κοινῶν συνθετικῶν ἐρευνητικῶν ὀργάνων (ἐρωτηματολογίων, μιᾶς εἰδικῆς ὁμάδας διαδικασιῶν ποὺ χρησιμοποιοῦν συμπληρωματικὲς στατιστικὲς τεχνικές, τρόπων κωδικοποιήσεως τῶν δεδομένων, κτλ.) ποὺ θὰ ἐπιτρέψουν τὴν προπαρασκευὴ γιὰ τὸ δεύτερο ἐπίπεδο.

Στὸ δεύτερο ἐπίπεδο ἔρευνας, διάφορα νομικὰ συστήματα μποροῦν νὰ συγκριθοῦν κατὰ ἕνα μεθοδολογικὸ τρόπο ποὺ λαμβάνει ὑπ' ὄψη τὸν εἰδικό τους χαρακτῆρα (προερχόμενο π.χ. ἀπὸ ἱστορικὴ παραδοσιακὴ κατάσταση), τὴν κοινότητά τους μὲ ἄλλους (ποὺ ὀφείλεται π.χ. στοὺς πολιτικοὺς δεσμοὺς μὲ τὰ σοσιαλιστικὰ κράτη) ἢ τὴν πιθανὴ κοινότητα τῶν νομικῶν ἐννοιῶν ἢ νομικῶν τύπων—ὑπερτάτων στὰ ἀντίστοιχα κοινωνικὰ συστήματα. (Μπορεῖ νὰ μὴν ὑπάρχη τέτοια κοινωνία ἐκτὸς ἀπ' αὐτὴ σὲ ζητήματα μικρότερης κοινωνικῆς σπουδαιότητας, ὅπως ἡ ἀπαγόρευση τῆς αἱμομιξίας, ἂν καὶ μερικὲς ἑνοποιοῦσες τάσεις ποὺ ὑπάρχουν σὲ τέτοιες κοινωνίες πρέπει νὰ παρατηροῦνται, ὅπως π.χ. ἡ διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου.)

Γιὰ νὰ γίνη πιὸ κατανοητὸ τὸ θέμα, θὰ ἀποδειχθῆ διὰ τῆς ἐφαρμογῆς ὅτι ἡ μέθοδος αὐτὴ ἔχει χρησιμεύσει. Στὴ συνέχεια θὰ δοθοῦν μερικὲς ὑποθέσεις ποὺ προσπαθοῦν νὰ γενικεύσουν τὰ εὑρήματα ἀπὸ μελέτες ποὺ ἔγιναν στὴν Πολωνία[1], Δανία,[2]

1. A. Podgórecki, J. Kurczewski, J. Kwasniewski, M. Kos, *Poglady Spoleczenstwa Polskiego na Moralnose i Prawo*, Ksioika i Wiedza, Warszawa, 1971.

2. B. Kutchinsky, *Knowledge and Attitudes Regarding Law and Law Breaking*, Washington, 1972 (mimeo).

Ὁλλανδία καὶ Βέλγιο,[1] Φινλανδία,[2] καὶ Δυτικὴ Γερμανία.[3]

1) Οἱ ἐλεγκτὲς τοῦ νόμου (ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ πράκτορες τῶν κοινωνικῶν καὶ νομικῶν συστημάτων ποὺ θεωροῦνται ὅτι, σύμφωνα μὲ τὴ θέση τους, ἐφαρμόζουν τὸν νόμο) εἶναι πιὸ ἀνεκτικοὶ στὶς παραβάσεις τῶν βασικῶν κοινωνικῶν κανόνων συνυπάρξεως (τῶν βασικῶν τύπων ποὺ ἰσχύουν στὶς μικρὲς κοινωνικὲς ὁμάδες) ἀπὸ τὸν μέσο ὅρο τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἔτσι, δικαστὲς στὴν Πολωνία καὶ τὴ Φινλανδία καὶ οἰκονομικοὶ ἐπιθεωρητὲς στὴν Ὁλλανδία γενικὰ ἐπιδεικνύουν πιὸ μεγάλη ἀνοχὴ στὸ νὰ καταδικάζουν τὴν παράβαση τῶν βασικῶν κοινωνικῶν τύπων ἀπὸ ὅ,τι τοῦ κοινοῦ. Ἴσως ἀναγνωρίζουν πιὸ καλὰ τὴν ἀπατηλὴ φύση τῆς ἀκαμψίας ὡς μέσου κοινωνικῆς λειτουργίας.

2) Ὁ μέσος ἄνθρωπος καταδικάζει τὴν παράβαση τῶν βασικῶν κανόνων συνυπάρξεως σὲ βαθμὸ κάπως πιὸ μεγάλο ἀπὸ ὅ,τι οἱ ὑπότροποι ἐγκληματίες.[4]

Δεδομένα ἀπὸ τὴ Δανία καὶ τὴν Πολωνία ἐπιβεβαιώνουν αὐτὴ τὴν ὑπόθεση. Αὐτὴ ἡ καταδίκη ἀντανακλᾶ ἀξίες ποὺ ἐκφράζουν νόμιμες ἀξίες ἀλλὰ καὶ ποὺ εἶναι νόμιμες ἀξίες. Ἀλλὰ δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκη οἱ ἀξίες ποὺ εἶναι φορεῖς τῆς συμπεριφορᾶς.

3) Οἱ ἐλεγκτὲς τοῦ νόμου πάντοτε καταδικάζουν παραβάσεις κανόνων ποὺ ἀναφέρονται σὲ διοικητικὲς καὶ διαδικασιακὲς ὑποθέσεις περισσότερο ἀπὸ τὸν μέσο πληθυσμό. Οἱ παραβάτες τοῦ νόμου εἶναι πάντοτε πιὸ ἀνεκτικοὶ σ' αὐτὰ τὰ θέματα.

Δεδομένα ἀπὸ τὴ Δανία καὶ τὴν Ὁλλανδία ὑποστηρίζουν αὐτὴν τὴ θέση. Ἡ πιὸ ἰσχυρὴ καταδίκη τῶν παραβάσεων τῆς διαδικασίας συνδέεται πιθανὸν μὲ ἐπαγγελματικὲς προκαταλήψεις τῶν ἐλεγκτῶν τοῦ νόμου (ἡ προηγούμενη ἀντίφαση ἀνάμεσα στὶς μελέτες στὴ Δανία καὶ Πολωνία καὶ στὴν Ἑλλάδα καὶ Ἀμερικὴ μπορεῖ νὰ ὀφείλεται στὴν ἀπουσία ἑνὸς καθαροῦ διαχωρισμοῦ ἀνάμεσα στοὺς βασικοὺς κανόνες συνυπάρξεως καὶ στοὺς κανόνες τῆς διαδικασίας).

4) Ἡ νόμιμη καταδίκη προκαλεῖ τὴν ἠθικὴ καταδίκη.

Δεδομένα ἀπὸ τὴν Πολωνία (ποὺ ὑποστηρίζονται καὶ ἀπὸ τὴν Ὁλλανδία, ὄχι ὅμως καὶ ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Γερμανία) ἐνισχύουν αὐτὴν τὴ θέση. Ἡ νόμιμη καταδίκη τῆς συμπεριφορᾶς κατὰ τὴν παράβαση τῶν κανόνων τῆς διαδικασίας ἔχει σὰν ἀντίδραση τὴν υἱοθέτηση αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν τύπων συμπεριφορᾶς· αὐτὸ ἐπίσης ἐφαρμόζεται στὴν περίπτωση τῆς ἠθικῆς καταδίκης. Φαίνεται ὅτι εἶναι μιὰ «δευτερεύουσα καταδίκη», δηλαδὴ δὲν συνδέεται κατ' εὐθεῖαν μὲ τὴ συμπεριφορὰ μὲ τὴν ὁποία ἀσχολεῖται, ἀλλὰ μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ νόμιμη τάξη καὶ ἡ δομή της ἔχουν ἀποδιοργανωθῆ.

5) Ὅσο ὑψηλότερο εἶναι τὸ μορφωτικὸ ἐπίπεδο τῶν ἐρωτωμένων, τόσο ἰσχυρότερη εἶναι ἡ τάση γιὰ ἀνοχὴ καὶ ἡ συμπάθεια γιὰ ἐπανεκπαίδευση σὰν μιὰ ἀναγνωρισμένη βασικὴ λειτουργία τιμωριῶν.

Ἡ ὑψηλότερη σχετικὰ ἐκπαίδευση (καὶ ἐπίσης ἡ σχετικὰ ὑψηλότερη κοινωνικὴ θέση) φαίνεται ὅτι συνδέεται μὲ μιὰ πιὸ ἐπιεικῆ στάση πρὸς ὅλες τὶς παραβάσεις τῶν βασικῶν κανόνων τῆς κοινωνικῆς συνυπάρξεως. Δεδομένα ἀπὸ τὰ Σκανδιναβικὰ κράτη καὶ ἀπὸ τὴν Πολωνία ἐπιβεβαιώνουν αὐτὸ τὸ γενικὸ συμπέρασμα. Καὶ ἀκόμη, οἱ καλύτερα ἐκπαιδευμένοι ἔχουν μιὰ σαφῆ τάση νὰ δέχωνται, σὰν ἐκλογίκευση γιὰ τὶς ποινικὲς κυρώσεις, τὴν ἐπανεκπαίδευση παρὰ τὴν ἀπομόνωση, τὴν προληπτικὴ σύλληψη, παρὰ τὴν ἀντεκδίκηση.

Τὰ εὑρήματα ποὺ ἀνεφέρθησαν πρέπει νὰ θεωροῦνται στὸ παρὸν στάδιο τῆς ἐμπειρικῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Δικαίου σὰν δοκιμαστικὰ καὶ προκαταρκτικά. Πρέπει νὰ μελετηθοῦν περισσότερο. Παρ' ὅλα αὐτὰ προσφέρουν μιὰ ἐμπειρικὴ ἀφετηρία.

βασικὰ προβλήματα τῆς κοινωνιολογίας τοῦ δικαίου

Μὲ τέτοιο «ὁπλοστάσιο» μεθόδων διαθέσιμο τώρα γιὰ τὴ μελέτη τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Δικαίου, τί εἴδος προβλημάτων πρέπει νὰ θεωρηθῆ σὰν στόχος γιὰ πιθανὲς ἔρευνες; Ὑπάρχουν τρεῖς τουλάχιστον περιοχὲς «ἀντανακλάσεως» καὶ ἀνιχνεύσεως ποὺ πρέπει νὰ χρησιμοποιηθοῦν σὰν τὸ κύριο πεδίο τῶν κοινωνικο-νομικῶν μελετῶν.

1. Ἐρωτήσεις ποὺ ἔχουν συσσωρευθῆ ἀπὸ μιὰ θεωρητικὴ κληρονομιά.
2. Προβλήματα ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ δικαίου.
3. Προβλήματα ποὺ ἀναφέρονται στὰ νομοθετικὰ καθήκοντα.

Τὸ δεύτερο καὶ τὸ τρίτο πρόβλημα ἀνήκουν στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ θεωρητικοῦ συλλογισμοῦ ποὺ πεοιεγράφη ὡς κοινωνικὴ λειτουργικὴ διὰ μέσου τοῦ δικαίου ἢ τῆς ἐννόμου πολιτικῆς. Προβλήματα ποὺ συνδέονται μὲ τὴ θεωρητικὴ κληρονομιὰ εἶναι

1. J. Van Houtte, P. Vinke, *Attitudes Governing the Acceptance of Legislation among Various Population Groups* (mimeo), Nordwijk, 1972.

2. K. Mäkelä, «Public Sense of Justice and Judicial Practice», *Acta Sociologica*, No. 10, Copenhagen, 1966.

3. W. Kaupen, *Knowledge and Opinion of Law and Legal Institutions*, Köln, 1970 (mimeo).

4. Δεδομένα ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ καὶ τὴν Ἑλλάδα (W. Reckless and A. Mylonas) δὲν ὑποστηρίζουν αὐτὴν τὴ γενικοποίηση (σύμφωνα μὲ αὐτὲς τὶς μελέτες ἡ διαφορὰ εἶναι ἀρκετὰ οὐσιώδης). Ἐν τούτοις αὐτὴ ἡ μελέτη ἐξήτασε τὸ πρόβλημα ἀπὸ διαφορετικὴ γωνιά: ἡ μελέτη ἀνίχνευσε κυρίως τὶς στάσεις (διαθέσεις) γιὰ τὶς κυρώσεις καὶ τοὺς παράγοντες τῶν κυρώσεων. Αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία γιὰ τὴν ἀσυμφωνία τῶν εὑρημάτων. A. D. Mylonas, W. C. Reckless, «Attitudes toward Law Enforcement in Greece and the United States», εἰς *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Janug 1968.

τὰ πιὸ σύνθετα. Δημιουργοῦν ἕνα ἀπόθεμα ἐκλεκτικῆς συνθέσεως ἐρωτήσεων μὲ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, σοβαρῶν προβλημάτων, ἰδεῶν ποὺ πρέπει νὰ μεταφράζωνται σὲ μιὰ λειτουργικὴ καὶ ἐμπειρικὴ γλῶσσα· ἔννοιες ποὺ πρέπει νὰ ἀπορρίπτωνται σὰν πολὺ ἀφηρημένες γιὰ τὴν ἔρευνα· ἔννοιες ποὺ ἐκφράζουν ἀξίες καί, τελικά, λογικὲς προτάσεις ποὺ ἀπολαβαίνουν τὴ νομιμότητα ἑνὸς μακροῦ παρελθόντος, ἀλλὰ εἶναι μιὰ σημασιολογικὴ ποικιλία. Ἕνας κατάλογος αὐτῶν τῶν προβλημάτων θὰ περιέκλειε: νομικοὺς τύπους, ἠθικοὺς τύπους, νομιμότητα, τὸ φυσικὸ δίκαιο, τὸ ἐπίσημο δίκαιο, τὴν Πολιτεία, τὴν δικαιοσύνη, τὴν ὀρθότητα, τὶς νομικὲς κυρώσεις, στοιχεῖα κοινωνικοῦ ἐλέγχου, τὴ συμμόρφωση, τὴν ἀπόκλιση, τὸ γόητρο τοῦ δικαίου, τὰ ἠθικὰ συστήματα, τὰ νομικὰ συστήματα, τὴ νομικὴ λογική.

Ὅλα αὐτὰ τὰ προβλήματα ἔπρεπε, ἔπειτα ἀπὸ προσεκτικὴ ἐννοιολογικὴ ἀνάλυση, νὰ μεταφράζωνται στὴ λειτουργικὴ καὶ ἐμπειρικὴ γλῶσσα, «ἀποτιμωμένη» ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ὑπάρχουσας γνώσεως, καὶ νὰ προετοιμάζωνται, ἐὰν εἶναι ἀναγκαῖο, γιὰ ἐμπειρικὴ διεπιστημονικὴ δοκιμή.

Αὐτὴ ἡ πρόοδος ἀπὸ τὸ ἀφηρημένο στὸ ἐμπειρικὸ πεδίο τοῦ συλλογισμοῦ στὴ Νομικὴ Ἐπιστήμη καὶ τὴν Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου ὁδηγεῖ σὲ πρόσθετα μετα-προβλήματα. Ἂν τὸ καλούμενο ἐπίσημο (ἢ θετικὸ) δίκαιο εἶναι ἕνα θέμα περιωρισμένο γιὰ τὴ διατύπωση καταλλήλων θεωριῶν (γιατὶ αὐτὴ ἡ ἔννοια παραλείπει τὸ ἐνστικτῶδες, ζωντανὸ δίκαιο) καὶ ἂν ἡ Ἐγκληματολογία δὲν φαίνεται νὰ εἶναι μιὰ ἀρκετὰ ἀξιόπιστη βάση γιὰ κατάλληλες θεωρίες (γιατὶ τὸ πεδίο τῆς Ἐγκληματολογίας καθορίζεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἐγκληματολογικοῦ δικαίου ποὺ ἀλλάζει συνέχεια), τότε ἴσως ἡ θεωρητικὴ κατανόηση τῆς Νομικῆς Ἐπιστήμης, τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Ἐγκληματολογίας πρέπει νὰ ἀνασχηματισθῆ. Τότε ἡ Κοινωνιολογία τῆς συμμορφώσεως καὶ τῆς ἀποκλίσεως θὰ ἐθεωρεῖτο ὅτι εἶναι τὸ κατάλληλο θέμα γιὰ κατάλληλες θεωρίες, ἀπὸ τὴ θεωρητικὴ ἄποψη, ἐνῶ ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου ἢ ἡ Ἐγκληματολογία θὰ μποροῦσαν νὰ περιορίζωνται στὸ περιεχόμενο τοῦ νόμου ποὺ μπορεῖ ν' ἀλλάξη πεδίο δράσεως. Ἡ Νομικὴ Ἐπιστήμη θὰ μποροῦσε τότε νὰ παίξη τὸν ρόλο μιᾶς ἀποθήκης ἑτερογενῶν προβλημάτων ποὺ εἶναι συσσωρευμένα λόγῳ πολλῶν αἰτιῶν· μερικὰ ἀπ' αὐτὰ εἶναι ἀρκετὰ σημαντικὰ καὶ περιμένουν θεωρητικὴ κάθαρση.

Στὶς ἐρωτήσεις ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ δικαίου δὲν εἶναι εὔκολο νὰ δοθῆ ἀπάντηση. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ὑπάρχει μιὰ δυνατὴ ἀνάγκη γιὰ μιὰ πλήρη ἀναγνώριση τῶν περιορισμῶν τῆς χρήσεως τοῦ νόμου σὰν ὀργάνου πιθανῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς. Οἱ δύο θεωρίες τῆς παντοδυναμίας καὶ τῆς ἀδυναμίας τοῦ δικαίου εἶναι ἐσφαλμένες. Ἀναμφίβολα ὁ νόμος εἶναι ἀποτελεσματικὸς ἀλλὰ κάτω ἀπὸ ὡρισμένες συνθῆκες· ποιές εἶναι αὐτὲς οἱ συνθῆκες; ὑπάρχουν, ἀντίθετα πρὸς τὶς συνηθισμένες προσδοκίες, πολλὰ εἴδη ἐπιδράσεως τοῦ δικαίου ἀναμενόμενα, μὴ ἀναμενόμενα, θετικά, ἀρνητικά, ἐν μέρει θετικὰ ἢ ἀρνητικά, καὶ ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν· μερικὲς φορὲς ὀνομάζονται ὑποπροϊόντα. Γιὰ νὰ ἐλεγχθοῦν οἱ ἐπιδράσεις αὐτὲς (καὶ ἐπίσης γιὰ νὰ ἀποτιμηθοῦν) εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ὑπάρχουν στὴ διάθεση κάποιου οἱ μέθοδοι μὲ τὶς ὁποῖες μποροῦν νὰ ἀναγνωρισθοῦν. Αὐτὲς οἱ μέθοδοι πρέπει ἐπίσης νὰ ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ πραγματοποιοῦν ὄχι μόνο τὴν πραγματικὴ διανομὴ τῶν ἐπιδράσεων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴ νομικὴ παρεμβολή, ἀλλὰ πρέπει ἐπίσης νὰ προμηθεύουν τοὺς δικηγόρους μὲ τεχνικὲς γιὰ νὰ προβλέπουν τὶς πιθανὲς ἐπιδράσεις ἑνὸς νόμου πρὶν αὐτὸς θεσπισθῆ.

Τὸ ἐρώτημα τῆς προληπτικῆς συλλήψεως ἀναφύεται ἐδῶ σὰν ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ μὲ τὴ δοκιμαστικὴ ὑπόθεση ὅτι ἡ ποινικὴ κύρωση εἶναι ἀποτελεσματικὴ ὅταν χρησιμοποιῆται ἀπὸ ἀναγνωρισμένη ἐξουσία ἢ ὅταν χρησιμοποιῆται σὲ συμφωνία μὲ πιὸ γενικὰ ἀποδεκτὲς ἀξίες. Ἀποτελεσματικὸ ἢ καὶ μὴ ἀποτελεσματικὸ δίκαιο ἔχει πολλὲς ὑποκινούμενες ἐπιδράσεις καὶ ἐκπαιδευτικὲς συνέπειες πού, ἀφοῦ ἔχουν ἐσωτερικευθῆ, ἔχουν πρόσθετες ὑποκινούμενες λειτουργίες.

Ὅλα τὰ προβλήματα ποὺ συνδέονται μὲ τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ δικαίου ἔχουν ἀρκετὲς σημαντικὲς θεωρητικὲς ὅπως ἐπίσης πρακτικὲς ἀπόψεις. Συνδέονται κατ' εὐθεῖαν μὲ νομοθετικὲς ἐρωτήσεις. Ἡ μέθοδος ποὺ κυριαρχεῖ σὲ διάφορες χῶρες βασίζεται στὸν κοινὸ νοῦ καὶ στὴν ἐπαγγελματικὴ γνώση τῶν δικηγόρων ποὺ βοηθοῦν στὴν προπαρασκευὴ τῆς νομοθεσίας. Πολὺ συχνά, παραδόξως, αὐτὴ ἡ διαδικασία εἶναι μᾶλλον σταθερή. Ἀλλὰ εἶναι πάντοτε αὐτὴ ἡ περίπτωση;

Γενικὰ εἶναι καλύτερα νὰ βασίζεται στὴ συστηματικὴ γνώση παρὰ στὸν κοινὸ νοῦ ἢ τὴν ἐπαγγελματικὴ «σοφία». Περιέργως στὴ γλῶσσα τῶν προγραμμάτων τῶν νομικῶν σχολῶν ἡ νομοθεσία νοεῖται σὰν «σύνταξη». Ἀλλὰ ἡ «σύνταξη» ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἐννοιολογικὸ συμπλήρωμα τοῦ νόμου, ἐνῶ ὁλόκληρη ἡ περιοχὴ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος τοῦ δικαίου ἀφήνεται στὴν ἐνόραση τοῦ δικηγόρου. Ἡ κατάλληλη μεθοδολογία—καὶ εἶναι ἀναγκαῖο νὰ τονισθῆ αὐτὸ τὸ γεγονός—τῆς νομοθεσίας εἶναι πολύπλοκη καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑπτὰ τουλάχιστον διαδικασιακὰ βήματα: 1) Συγκριτικὲς μελέτες τῆς νομοθεσίας λαμβανόμενες ἀπὸ διάφορες πολιτεῖες μὲ εἰδικὴ ἀναφορὰ σ' ὁλόκληρο τὸ φάσμα τῶν προσδοκωμένων καὶ μὴ ἀποτελεσμάτων. 2) Ἀναγνώριση τῶν περιορισμῶν τῆς νομοθεσίας καὶ ἐνημερότητα τῆς ἐφαρμογῆς ἑνὸς προταθέντος νόμου σὲ μιὰ περιοχὴ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. 3) Κατάλληλη διάγνωση τῆς καταστάσεως ποὺ θεωρεῖται ὅτι καλύπτεται ἀπὸ τὴ νομοθεσία. Οἱ τεχνι-

κὲς τοῦ ἀντιθέτου συστήματος, ὅπως κατὰ τὸ παρὸν ἐφαρμόζεται, εἶναι κάποιας χρησιμότητας, ἀλλὰ ὁ σχετικὸς παράγοντας ποὺ βρίσκεται πίσω ἀπ' αὐτὲς τὶς τεχνικὲς εἶναι τὸ ἐρώτημα μέχρι ποιοῦ βαθμοῦ οἱ κοινωνικὲς ἐπιστῆμες ἀσχολοῦνται μὲ τὴ διεργασία τῆς προπαρασκευῆς τῆς διαγνώσεως ποὺ ζητεῖται. 4) Μελέτες τῶν ἀξιῶν εἶναι ἀναγκαῖες—ὄχι μόνο οἱ ἀξίες τῶν μέσων πολιτῶν καὶ τῆς ἐλίτ, ἀλλὰ ἐπίσης τῶν στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ ποὺ ἔχει νεωτεριστικὲς καί συντηρητικὲς ἰδέες. 5) Προσέγγιση στὴν τράπεζα τῶν κανονικοτήτων (ὑποθέσεων) ποὺ καθορίζουν τὴν περιοχὴ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἡ ὁποία θεωρεῖται ὅτι ρυθμίζεται ἀπὸ τὸ δίκαιο (αὐτὸ τὸ διαδικασιακὸ βῆμα εἶναι ἴσως τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον· ἐὰν πράγματι ὑπάρχη ἕνα ἀπόθεμα γνωστῶν καὶ δοκιμασμένων κανονικοτήτων εἶναι μεγάλης σπουδαιότητας γιὰ τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες· ἂν δὲν ὑπάρχη, τότε κοινὸς νοῦς καὶ ἐπαγγελματικὴ γνώση εἰσέρχεται στὴ σκηνή). 6) Ἱκανότητα νὰ ἑνώνωνται ὅλα τὰ στοιχεῖα, ποὺ ἔχουν προηγουμένως ἀναφερθῆ, σὲ μιὰ σύνθεση ποὺ δημιουργεῖ ἕνα νομοθετικὸ σχέδιο καὶ στρατηγική. 7) Νομοθετικὴ τεχνικὴ (σύνταξη) ποὺ εἶναι ἡ διάρθρωση τοῦ σχεδίου μέσα στὴ νομικιστικὴ γλῶσσα.

Εἶναι ἀρκετὰ φανερὸ ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ μεθοδολογικὰ καὶ διαδικασιακὰ βήματα συνδέονται στενὰ μὲ τὰ κύρια ἐνδιαφέροντα τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Δικαίου. Ἀλλὰ στὴν πράξη χρησιμοποιεῖται ἡ κοινωνικο-νομικὴ γνώση γιὰ νὰ ἀντιμετωπισθοῦν αὐτὲς οἱ πρακτικὲς ἀνάγκες καὶ ἀπαιτήσεις; Μόνο σ' ἕνα περιωρισμένο βαθμό. Ὑπάρχουν αἰτίες πολλὲς γι' αὐτὴ τὴν περιωρισμένη χρήση: ἡ πρώτη εἶναι ἡ διστακτικότητα τῶν νομοθετῶν νὰ συμβουλευθοῦν εἰδικοὺς τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Μιὰ ἄλλη εἶναι ὁ κυριαρχῶν ἀκαδημαϊκός, ὄχι πρακτικὸς προσανατολισμὸς τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, περιλαμβανομένης καὶ τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Δικαίου. Αὐτοὶ οἱ δύο προσανατολισμοὶ ἐν μέρει ἐπικαλύπτονται ἀλλὰ κατὰ τὸν ἴδιο χρόνο ἀποφεύγει σχεδὸν ὁ ἕνας τὸν ἄλλο.

Ἐὰν ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου ἔχη τέτοιες δυνατότητες, ὅπως περιγράφτηκαν σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν πιθανὴ ἐφαρμογὴ διαφόρων τύπων τῶν μεθόδων, καὶ ἐὰν ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου ἔχη μερικὰ βασικὰ θεωρήματα καὶ πρακτικὰ προβλήματα νὰ λύση, τί περιοχὲς μελέτης τότε ἔχουν εἰδικὸ ἐνδιαφέρον γι' αὐτὴ τὴν ἐπιστήμη; Ὑπάρχουν πολλές.

περιοχὲς ἔρευνας

Οἱ μελέτες, οἱ ἀντανακλάσεις, οἱ συζητήσεις ποὺ γίνονται μέσα στὸ πλαίσιο τῶν ἐνδιαφερόντων τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Δικαίου ὁδηγοῦν στὶς ἀκόλουθες περιοχὲς ἔρευνας· (α) συστήματα ἀξιῶν, (β) διαδικασίες κοινωνικοποιήσεως τῶν νομικῶν τύπων, (γ) κοινωνικοὺς συντελεστὲς τοῦ δικαίου, (δ) κοινωνικοὺς προσδιορισμοὺς τοῦ δικαίου, (ε) δυναμικὴ τῶν νομικῶν θεσμῶν.

Τὸ σπάσιμο τῆς παραδοσιακῆς ἔννοιας, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ μοναδικὸ δίκαιο, τὸ ἐπίσημο δίκαιο εἶναι δεσμευτικό, ἔχει ἀνοίξει μιὰ μεγάλη περιοχὴ ἔρευνας—ἐκείνης τῶν νομικῶν ἀξιῶν καὶ στάσεων. Ἂν καὶ οἱ ἀξίες ἔχουν γιὰ μεγάλο διάστημα ἀποτελέσει ἕνα σημαντικὸ θέμα τῶν νομικῶν μελετῶν, οἱ ἔρευνες αὐτοῦ τοῦ εἴδους στὸ παρελθὸν ἀπέβλεπαν πρὸς τὸ ἰδανικὸ δίκαιο—τὸν σκοπὸ τοῦ δικαίου. Πράγματι, μελέτες τῶν ἀξιωματικῶν ἀπόψεων τοῦ δικαίου εἶναι μεγάλης σπουδαιότητας, ἀλλὰ γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα αὐτὲς οἱ μελέτες κάλυπταν τὴν ἄλλη πιθανότητα—τὴν ἐμπειρικὴ μελέτη τῶν πραγματικῶν στάσεων τὶς ὁποῖες τὰ διάφορα στρώματα ἑνὸς δεδομένου κοινωνικοῦ συστήματος τηροῦν πρὸς τὸ δίκαιο. Κατὰ τὸ παρόν, αὐτὸ τὸ δεύτερο εἶδος μελέτης εἶναι πολὺ δημοφιλές.

Ὅταν τὸ δίκαιο ἔχασε τὸν ἱερό του χαρακτῆρα, ἔγινε φανερὸ ὅτι αὐτὸ τὸ ἴδιο ὑπηρέτησε σὰν ἕνα ἀντικείμενο κοινωνικοποιήσεως. Ἔτσι τὸ δίκαιο δὲν εἶναι μόνο μιὰ κοινωνικοποιοῦσα ὀντότητα, εἶναι ἐπίσης ἡ ὁμάδα, ἡ δομὴ τῶν ἀξιῶν ποὺ μπορεῖ νὰ κοινωνικοποιηθῆ ἐντὸς αὐτοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ πεδίου δράσεως στὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο βαθμό. Μὲ αὐτό, πολλὰ προβλήματα προέκυψαν ἀναφερόμενα: (1) στοὺς παράγοντες τῆς κοινωνικοποιήσεως (ἀνεκαλύφθη ὅτι ὄχι μόνο ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Ἐκκλησία, ἀλλὰ ἐπίσης ἡ οἰκογένεια, τὸ σχολεῖο καὶ οἱ συνομήλικοι εἶναι πιθανοὶ παράγοντες κοινωνικοποιήσεως, καθὼς ὑποστηρίζουν ὁ ἕνας τὸν ἄλλον, ἀντιδιαστέλλονται καὶ συναγωνίζονται ἀνάμεσά τους), (2) στὶς τεχνικὲς τῆς κοινωνικοποιήσεως (βρέθηκε ὅτι ἀνταμοιβές, τιμωρίες, πρότυπα συμπεριφορᾶς θὰ μποροῦσαν νὰ θεωρηθοῦν σὰν μέσα διαύλου τῆς ἀναμενομένης συμπεριφορᾶς σὲ ἐπιθυμητοὺς ρόλους), (3) στοὺς βαθμοὺς κοινωνικοποιήσεως (ἔγινε φανερὸ ὅτι ὅλες οἱ δηλωμένες ἀξίες δὲν εἶναι ἀποδεκτές, ὅτι ὅλες οἱ ἀποδεκτὲς ἀξίες δὲν εἶναι δηλωμένες καὶ τελικὰ ὅτι δηλωμένες καὶ ἀποδεκτὲς ἀξίες δὲν εἶναι τὰ μόνα κίνητρα γιὰ πραγματικὴ συμπεριφορά, (4) στοὺς στόχους κοινωνικοποιήσεως (ἔγινε φανερὸ ὅτι ὑπάρχουν διάφοροι τύποι στόχων κοινωνικοποιήσεως: οἱ νέοι, οἱ «ἀποκλίνοντες», ὑπο-ὁμάδες, ὅπως π.χ. μετανάστες, κτλ.).

Παραδοσιακά, ὁ ρόλος τῶν οἰκονομικῶν, πολιτικῶν καὶ δημογραφικῶν παραγόντων σὰν προσδιοριστικῶν τοῦ δικαίου ἔχει ἀναγνωρισθῆ. Ἔτσι δὲν εἶναι ἀναγκαῖο νὰ τονισθῆ καὶ ἀναπτυχθῆ αὐτὴ ἡ εἰδικὴ ἄποψη. Παρ' ὅλα αὐτά, ἴσως πρέπει νὰ λεχθῆ ὅτι καμμιὰ φορὰ αὐτὰ (καὶ ἄλλα στοιχεῖα) ἔχουν ληφθῆ ὑπ' ὄψη σὰν πολλαπλοῖ παράγοντες καὶ καμμιὰ φορὰ μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἔχουν ἰδιαίτερα τονισθῆ. Οἱ οἰκονομικοὶ παράγοντες, π.χ., ἔχει τονισθῆ ὅτι παίζουν κύριο ρόλο στὴ διαμόρφωση τῆς δομῆς τοῦ νομικοῦ συστήματος.

Ἡ ἐπίδραση ποὺ ἀσκεῖται ἀπὸ τὰ πολιτισμικὰ

ὑποσυστήματα στὴ «μοντελοποίηση» τοῦ δικαίου ἔχει ἀνακαλυφθῆ μόλις τελευταῖα. Ἀκόμη ὑπάρχει μιὰ ἔλλειψη σαφήνειας σχετικὰ μὲ τοὺς πιθανοὺς τύπους τῶν ὑποσυστημάτων ποὺ πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψη. Παρ' ὅλα αὐτά, τουλάχιστον τρεῖς πρέπει νὰ διακριθοῦν: ἀρνητικοί (ὑπότροποι ἐγκληματίες), θετικοί (π.χ. ἀστυνομικοί) καὶ οὐδέτεροι.

Ἡ φύση τῶν ἀλληλοδράσεων ποὺ συμβαίνουν μέσα στὰ ἱδρύματα καὶ τὶς ὀργανώσεις ἔχει μελετηθῆ ἀπὸ τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὴν Κοινωνιολογία τῆς ὀργανώσεως. Ἂς ἀποφύγουμε τὴν ἄγονη συζήτηση τῶν διαχωριστικῶν γραμμῶν ἀνάμεσα στοὺς κλάδους τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Σ' αὐτὴ τὴν εἰδικὴ περίπτωση θὰ ἦταν καλύτερα νὰ ἐνσωματωθοῦν στὴν Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου μερικὰ ἀπὸ τὰ εὑρήματα ποὺ παραδοσιακὰ ἀνῆκαν στὴν Κοινωνιολογία τῆς ὀργανώσεως. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο τὸ δίκαιο γίνεται ἀντιληπτό, μετασχηματίζεται, ἐνδυναμώνεται, ἀποδυναμώνεται, γίνεται σύμβολο, ὄργανο, πραγματικὴ ἐπινόηση ἢ μηχανισμὸς ἄμυνας ἀπὸ τὴν ὀργάνωση, ἔχει τρομακτικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ δικαίου. Ἱδρύματα καὶ ὀργανισμοὶ ἀμιλλῶνται, παράγουν καὶ συσσωρεύουν ἀρκετὲς κοινωνικὲς διεργασίες· αὐτὸ συμβαίνει ὄχι μόνο μέσα σ' ἕνα ὡρισμένο ἵδρυμα, ἀλλὰ ἐπίσης ἀνάμεσα σὲ ἀρκετὰ νομικὰ καὶ μὴ νομικὰ ἱδρύματα καὶ ζημιώνει τὸ δίκαιο κατὰ πολλοὺς διαφορετικοὺς τρόπους. Ὅλα αὐτὰ προσθέτουν κάποια ἔννοια ἢ τὴν ἀφαιροῦν, σὲ ἀφηρημένους νομικοὺς τύπους.

Θὰ ἦταν λάθος νὰ πραγματεύεται κανεὶς τὶς περιοχὲς ἔρευνας ποὺ ἀναφέρθηκαν σὰν τελικὲς καὶ πλήρεις. Αὐτὲς οἱ περιοχὲς ἀλληλοσυνδέονται μὲ ἐρευνητικὲς μεθόδους καί, πάνω ἀπ' ὅλα, μὲ τὰ βασικὰ προβλήματα μὲ τὰ ὁποῖα ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου ἀσχολεῖται. Παρ' ὅλα αὐτά, θὰ ἦταν χρήσιμο νὰ καταλογογραφηθοῦν ὅλα τὰ προβλήματα ποὺ ἀνήκουν στὴν Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου (ἢ ποὺ πρέπει, γιὰ μεθοδολογικοὺς λόγους, νὰ ἀνήκουν ἐκεῖ).

συμπεράσματα

Ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου θὰ μποροῦσε νὰ συγκεντρώση ἀρκετὲς γνωστικὲς ἐμπειρίες ποὺ ἔχουν ἐγκυρότητα ὄχι μόνο γιὰ τὸν ὄγκο τῶν νομικῶν ἐπιστημῶν ἀλλὰ ἐπίσης γι' αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν Κοινωνιολογία. Γιὰ τὴ θεωρητικὴ Κοινωνιολογία, ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου δημιουργεῖ μιὰ ἄγνωστη περιοχή. Ὁ χρόνος ἔχει φθάσει γιὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς φυτοζωούσης κοινωνιολογικῆς θεωρίας μὲ νέο ἐρέθισμα ἀπ' ἔξω. Οἱ νομικὲς ἐπιστῆμες καὶ ἡ νομικὴ πολιτικὴ χρειάζονται μιὰ ὁμάδα θεωριῶν μέσου βεληνεκοῦς.

Μιὰ προσπάθεια αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἔγινε μὲ τὸν σχηματισμὸ τῆς ὑποθέσεως ἑνὸς τριπλοῦ παράγοντα λειτουργίας τοῦ νόμου. Μὲ βάση αὐτὴ τὴν ὑπόθεση ὑποστηρίζεται ὅτι ἕνα ἀφηρημένο δεσμευτικὸ δίκαιο ἐπηρεάζει τὴν κοινωνικὴ συμπεριφορὰ μὲ τρεῖς βασικὲς μεταβλητές. Ἡ πρώτη ἀνεξάρτητη μεταβλητὴ εἶναι τὸ περιεχόμενο καὶ ἡ σπουδαιότητα ποὺ ἀποδίδει τὸ ὡρισμένο νομικὸ θέσπισμα στὸν τύπο τῶν κοινωνικοοικονομικῶν σχέσεων μὲ τὶς ὁποῖες συνθέτει ἕνα δεσμευτικὸ στοιχεῖο τοῦ νομικοῦ συστήματος. Ἡ δεύτερη ἀνεξάρτητη μεταβλητὴ εἶναι τὸ εἶδος τοῦ πολιτισμικοῦ ὑποσυστήματος ποὺ λειτουργεῖ στὸ πλαίσιο ἑνὸς ὡρισμένου κοινωνικοοικονομικοῦ συστήματος σὰν ἕνας σύνδεσμος ἀνάμεσα στοὺς στόχους τοῦ νομοθέτη καὶ τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς αὐτῶν ποὺ δένονται ἀπὸ τὸ δίκαιο. Ἡ τρίτη ἀνεξάρτητη μεταβλητὴ ποὺ μπορεῖ μὲ ποικίλους τρόπους νὰ μεταβάλη τὴ λειτουργία ἑνὸς ἀφηρημένου δικαίου (μέσα στὸ πλαίσιο ἑνὸς ὡρισμένου κοινωνικοοικονομικοῦ συστήματος καὶ νομικοῦ πολιτισμικοῦ ὑποσυστήματος) εἶναι ὁ τύπος τῆς προσωπικότητας τῶν ἀτόμων ποὺ ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὸ δίκαιο. Ἀφηρημένοι νόμοι ἀρχίζουν νὰ λειτουργοῦν καὶ νὰ ἐκφράζωνται στὴν κοινωνικὴ συμπεριφορὰ μέσα ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Σ' αὐτὸ τὸ «μέσο» εἰσέρχεται τὸ δίκαιο καὶ τρεῖς βασικὲς ἀξίες: ἐκεῖνες ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὴ φύση τοῦ κοινωνικοοικονομικοῦ συστήματος, ἐκεῖνες ποὺ ἀντλοῦν τὸ περιεχόμενό τους ἀπὸ δεδομένα νομικὰ πολιτισμικὰ ὑποσυστήματα, καὶ ἐκεῖνες ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἀτομικιστικὴ προσωπικότητα τῶν λαμβανόντων ἀποφάσεις καὶ τῶν δεκτῶν τῶν νομικῶν τύπων.

Μιὰ δεύτερη προσπάθεια θὰ μποροῦσε νὰ γίνη μὲ μιὰ μελετημένη διαίρεση ποὺ πρέπει νὰ κατευθύνεται στὴν καρδιὰ τοῦ δικαίου—τὴν ἔννοιά του. Φαίνεται λογικὸ νὰ διακρίνη κανεὶς δύο ἀσυμβίβαστους ὁρισμοὺς τοῦ δικαίου: τὸν πρακτικὸ καὶ τὸν θεωρητικό. Ὁ πρακτικὸς (παγιωμένος γιὰ καθαρὰ πρακτικοὺς λόγους, γιὰ νὰ δώση στὸν δικαστὴ ἢ τὸν δικηγόρο μιὰ κατευθυντήρια γραμμὴ ἀνάμεσα στὸ δίκαιο καὶ τὸ μὴ δίκαιο) ὑποστηρίζει ὅτι τὸ δίκαιο εἶναι ἕνας κανόνας ποὺ παρήχθη ἀπὸ τὴ νόμιμη ἐξουσία καὶ ἐφωδιάσθηκε μὲ μιὰ ὑποχρεωτικὴ κύρωση. Ὁ θεωρητικὸς δέχεται ὅτι τὸ δίκαιο εἶναι ὁ κοινωνικὸς κανόνας ποὺ βασίζεται σὲ τέσσερα ἀμοιβαῖα στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ἀνήκουν σὲ παράλληλα μέρη καὶ περιέχουν τὰ ἀντίστοιχα ζεύγη τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν καθηκόντων.[1] Συνήθως ὁ κανόνας εἶναι λειτουργικὸς γιὰ τὸ ὡρισμένο σύστημα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ κανόνας ἔχει σχεδιασθῆ ὄχι μόνο κατὰ τέτοιο τρόπο ὥστε νὰ εἶναι συνεπὴς μὲ τὸ νομικὸ σύστημα καὶ τὶς ἀπαιτήσεις του, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖται ἐπίσης σὰν ἕνα ὄργανο ποὺ ὑποτίθεται ὅτι συνεισφέρει στὴν ἀκεραιότητα αὐτοῦ τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος.

1. Γιὰ μιὰ πληρέστερη ἔννοια τοῦ ὁρισμοῦ, βλέπε A. Podgórecki, *Toward a General Theory in the Sociology of Law*, 1973 (mimeo).

Μορφοποιημένοι κανόνες ποὺ ὡρίσθηκαν σὲ διάφορες περιπτώσεις ἀνάμεσα στὰ διάφορα κοινωνικὰ στρώματα σὲ σχέση πρὸς τὴ διανομὴ καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων λειτουργοῦν κατὰ ἕνα ἰσορροπημένο τρόπο—ὅπως ἔχουν δοκιμασθῆ καὶ ἐπαληθευθῆ ἀπὸ τὴν ὑπάρχουσα ὁρατὴ καὶ ἀποδεκτὴ κοινωνικὴ ἐμπειρία—σχετικὰ μὲ τὴν ἐνοποίηση καὶ ὁλοκλήρωση τοῦ ὡρισμένου κοινωνικοῦ συστήματος καὶ ἐναντίον τῆς πιθανῆς διαλύσεώς του, λόγῳ τῆς ἀνομίας. Αὐτὸς εἶναι ὁ θεωρητικὸς ὁρισμός. Ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐφαρμόση κανεὶς τὸ ὑπάρχον δίκαιο, ὁ πρακτικὸς ὁρισμὸς πρέπει νὰ χρησιμοποιηθῆ. Γιὰ νὰ κατανοηθῆ καὶ νὰ εἰσαχθῆ μὲ ἀποτελεσματικότητα ἕνα νέο δίκαιο, γιὰ νὰ ἀλλάξη ἕνα ὑπάρχον ἢ γιὰ νὰ τὸ ἐκμηδενίση, ὁ θεωρητικὸς ὁρισμὸς πρέπει νὰ χρησιμοποιηθῆ. Ἂς διακόψουμε μιὰ πιὸ λεπτομερῆ συζήτηση πάνω στὸ θέμα αὐτό, μὲ μιὰ χαρακτηριστικὴ παρατήρηση: ὁ πρακτικὸς ὁρισμὸς δίνει ἕνα σχετικὰ καλὸ προσανατολισμὸ στὸ τί ἀνήκει στὸ πεδίο τοῦ δεσμευτικοῦ δικαίου, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ καλύπτη ὅλους τοὺς τύπους τοῦ λειτουργικοῦ δικαίου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὁ θεωρητικὸς ὁρισμὸς δίνει μιὰ εὐκρινῆ ἀναγνώριση τοῦ δικαίου στὴν πράξη, ἀλλὰ δὲν προβλέπει εὐθέως ποιοί τύποι πρέπει νὰ ἐφαρμοσθοῦν. Αὐτὴ ἡ διπλῆ δομὴ τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ δικαίου ἀντικατοπτρίζει τὸν διπλὸ χαρακτῆρα τῶν ἀναμιχθεισῶν ἐπιστημῶν· ὁ πρακτικὸς ὁρισμὸς ποὺ προσανατολίζεται στὴν ἀποτελεσματικὴ ἐφαρμογὴ καὶ ὁ θεωρητικὸς ποὺ προσανατολίζεται στὴν κατανόηση καὶ τὴν ἐξήγηση.

Μιὰ τρίτη προσπάθεια θὰ μποροῦσε νὰ γίνη μὲ τὴν εἰσαγωγὴ μερικῶν νέων ἐννοιῶν στὴ Νομικὴ Ἐπιστήμη καὶ τὴν Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου. Πολλὲς ἀπὸ τὶς ὑπάρχουσες ἔννοιες εἶναι ἀπαρχαιωμένες ἢ ἀκατάλληλες· οἱ νομικὲς ἔννοιες τείνουν νὰ εἶναι ἀφηρημένες· οἱ κοινωνιολογικὲς ἔννοιες εἶναι ξένες πρὸς τὰ νομικὰ προβλήματα· οἱ ψυχολογικὲς ἔννοιες δὲν συλλαμβάνουν τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα τοῦ δικαίου· καὶ τελικὰ οἱ σχετικὲς ἔννοιες στὴν περιοχὴ τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας δὲν ἔχουν παραχθῆ. Γι' αὐτὸ τὸν λόγο θὰ ἦταν σκόπιμο νὰ ἐργασθῆ κανεὶς γιὰ τὴν ἐπεξεργασία τέτοιων ἐννοιῶν ὅπως: κύριες καὶ δευτερεύουσες στάσεις (διαθέσεις) (στάσεις ποὺ αὐτόματα ὑποστηρίζουν τὸ δίκαιο ἢ τείνουν νὰ χρησιμοποιοῦν αὐτὸ σὰν ἕνα ὄργανο), ἀτομικιστικοὶ καὶ κοινωνικοὶ προσανατολισμοὶ στὴν ἠθικὴ (προσανατολισμὸς πρὸς συμμόρφωση σὲ τύπους ποὺ χαρακτηρίζουν τὴ συμπεριφορὰ σὲ μικρὲς ὁμάδες ἢ προσανατολισμὸς ποὺ λαβαίνει ὑπ' ὄψη τὶς συνέπειες τῆς κοινωνικῆς θέσεως ἢ τοῦ κοινωνικοῦ ρόλου ἑνὸς προσώπου). Τύποι καὶ βαθμοὶ δεσμῶν μὲ ἕνα ἵδρυμα, μιὰ ὁμάδα ἢ ἕνα κοινωνικὸ σύστημα.

Μιὰ ἀπάντηση στὴν ἐρώτηση «τί εἶναι ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου» μπορεῖ κάτω ἀπὸ τὸ φῶς αὐτῶν τῶν σκέψεων, νὰ διατυπωθῆ κάπως ἔτσι: Ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου δὲν ἀποτελεῖται μόνον ἀπὸ τὴ γυμνὴ ἐφαρμογὴ τῶν κοινωνιολογικῶν μεθόδων στὰ παλαιὰ προβλήματα τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου. Ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου στὴν ὡριμή της παραλλαγὴ θὰ ἦταν μιὰ ἐμπειρικὴ ἀντικατάσταση τῆς Νομικῆς Ἐπιστήμης. Προσπάθειες ἀσχολίας μὲ τὰ παραδοσιακὰ προβλήματα τῆς Νομικῆς Ἐπιστήμης ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Δικαίου θὰ ἄνοιγαν μιὰ πλούσια περιοχὴ ἔρευνας. Ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου φέρνει κάτι τὸ μοναδικὸ στὴ γενικὴ Κοινωνιολογία: νέες ἔννοιες ποὺ ἔχουν λανθάνουσα ἐξηγητικὴ δύναμη καὶ μιὰ νέα ἔννοια τῆς ἀκεραιότητας τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος. Καὶ τελικὰ ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου εἶναι τώρα ἕνα πεδίο ποὺ εἶναι πιὸ εὐρὺ ἀπὸ ὅ,τι ἦταν παραδοσιακὰ ἀντιληπτό. Οἱ μελέτες γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ δικαίου λαβαίνουν ὑπ' ὄψη ὄχι μόνο τὶς κοινωνιολογικὲς μεθόδους, ἀλλὰ ἐπίσης τέτοιες μεθόδους, ὅπως ἡ ἱστορική, ἡ στατιστική, ἡ συγκριτική, ἡ πειραματική, ἡ ἀνθρωπολογική, κτλ. Ἡ μέθοδος ποὺ τώρα χρειάζεται εἶναι πληρέστερη καὶ ὁλική. Ἀποδεικνύεται λοιπὸν ὅτι ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου πρέπει στὸ ἑξῆς νὰ ἔχη ἀπὸ καθαρὰ μεθοδολογικὴ ἄποψη τὸ ὄνομα τῆς Ἀνθρωπολογίας τοῦ Δικαίου.[1]

1. Ἡ πιθανὴ ἀλλαγὴ τῆς ἐμφάσεως ἀπὸ τὴν Κοινωνιολογία τοῦ Δικαίου στὴν Ἀνθρωπολογία τοῦ Δικαίου πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὄχι σὰν ἀναζήτηση μιᾶς φόρμουλας ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ λύση τὸ πρόβλημα τῆς κατανοήσεως τοῦ δικαίου καὶ τῆς λειτουργίας του, ἀλλὰ σὰν ἕνα σύμπτωμα τῆς σταθερὰ ἀλλὰ προοδευτικὰ ἀναπτυσσομένης ἑνοποιήσεως τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν.